Kirke og Kultur

Indhold:

Redaksjonelle noter 449
ALETTE SCHREINER: Livsutvikling og livsanskuelse 453
H. OSTENFELD: Af naade — ved tro — til gode gerninger 475
L. SELMER: Religionssamtalen i Marburg 481
MARCUS LAUESEN: Dan Andersson 487
EUGÈNE HANSSEN: Dr. E. F. B. Horn 495
Litteratur anmeldt av: Eivind Berggrav, C. Egeberg Traaen, Jonas Jansen og Th. Dahl 505

Redaktør: Eivind Berggrav

Kirke og Kultur utkommer med 1 hefte hver maaned undtagen i juli og august. Abonnement kr. 10,oo pr. aar, utlandet kr. 15. Kan bestilles paa postanstalter, hos bokhandlerne og i ekspeditionen, Raadhusgaten 30 B.

HEFTE 8 OKTOBER 1929 36. AARG.

STEENSKE BOKTRYKKERI JOHANNES BJØRNSTAD A/S. OSLO

Kontingenten til KIRKE OG KULTUR bringes i erindring.

REDAKSJONELLE NOTER

KLOSTRE I NORDEN?

Ikke sjelden er det spørsmål blitt reist om der kan tillates oprettet romerske klostre i Norden. For Sverige er saken blitt aktuell, idet katolikene vil utnytte *Ansgar* for sig og til minne om ham oprette et kloster f. eks. på Bjørkø. Der vil hertil trenges en lovendring, idet svensk dissenterlov av 1873 i § 12 bestemmer: «Munk- eller nunneorden eller kloster må ei i riket inrättas.» For å slå til lyd for sitt forehavende har katolikene anordnet en stor høitidelighet på Bjørkø, og har med vanlig uskyld appellert til «åndsfriheten».

Det er av stor interesse å se hvorledes de politisk *liberale* partiers presse har reagert på dette. Således skriver *Svenska Dagbladet:*

«Då den romerska propagandan sätter in i protestantiska länder, slår det aldrig slint att den åberopar sig på religionsfrihetens och toleransens höga grundsatser. Så har också skett i vårt land. Därmed har man motiverat kravet på lagändring, ägnad att möjliggöra byggandet av romersk-katolska kloster i Sverige. Som bekant har yrkandet avböjts. Ty räkna vi än tolerans och religionsfrihet till de värden, som ej få kränkas, så har det dock sina sidor att i kraft av dem öppna dörrarna för den principiella intoleransen och förnekelsen av allt vad religionsfrihet heter. I Tyskland ha efter storkrigets slut grundats närmare tusentalet munk- och nunnekloster, överallt härdar för en fanatisk agitation och propaganda.»

Ennu mer bemerkelsesverdig er det kanskje at *Social-demokraten* gir sin tilslutning til dette og skriver:

«Skulle, som Svenska Dagbladet misstänker, den färgstärka katolska processionen på Björkö vara avsedd at inleda en ny romersk framtöt i detta land, så böra herrarna i Vatikanen och vid Norra Smedjegatan först som sist göra klart för sig att de bränna sina kol förgäves. Många frågor är det inte hos oss, där man kan tala om nationell enighet, men om *den* saken torde

dock praktiskt taget alla vara eniga, att vi inte äro hågade att genom några lagändringar underlätta den katolska propagandan i Sverige.»

Nasjonal enighet, samlet svensk folkefront i denne sak — utropt av «Socialdemokraten»! Det er ord som bør bli lagt merke til over hele Norden.

*

I denne forbindelse har det sin interesse å se en annen forskjell mellem Sverige og Norge i forholdet til fremmede trosbekjennelser. Det heter i den citerte svenske lovparagraf videre:

«Ei heller må skolor eller andra uppfostringsanstaltar, i vilka undervisning i religion meddeles, av främmande trosbekjennare inrättas eller upplåtas för barn under 15 år, tillhörande svenska kyrkan, utan att konungen för särskilt fall det tillåter.»

Hos oss står denne adgang helt åpen. Dette benyttes ikke bare av katoliker, men også av diverse andre samfund. En frikirke har sin egen skole, eller har på landet barnehjem, hvori fattige statskirkebarn optas. De holdes ikke alene borte fra sin kirkes religionsundervisning, men hindres også i å bli konfirmert i den. Dissenterpresten kommer og holder konfirmantskole med dem og avslutter den med en «høitidelighet» i samfundet. På spørsmål fra stedets sogneprest svarer hjemmets bestyrer: «barna vil heller ikke iår bli sendt til konfirmantforberedelse». I Sverige vilde hans skole blitt stengt og han vilde fått mulkt. Barn under 15 år som er døpt i kirken og hvis foreldre tilhører den, står under kirkens vergemål. Efter 15 år får de derimot selv velge.

Katolikene er de som har best råd . Ikke bare i Oslo har de egen barneskole hvor statskirkebarn optas. Ved en slik »katolikerskole», som folk kaller den, er der også den fordel at hvis den norske folkeskole nekter å innskrive barn ved 6 års alderen, så går foreldrene bare til pateren med dem. Og bor de like utenfor bygrensen og ellers var nødt til å søke den lengere borteliggende og mindre utstyrte landsskole, så gjør katolikene ingen forskjell på by- og landsbarn. En rekke umyndige barn tillates hos oss av økonomiske grunner lokket inn i katolske skoler eller dissenterskoler. Ved vår egen lovordnede tilstand støtter vi lovløsheten og de fremmedes spekulasjoner i våre barn!

Ved dissenterlovens revisjon bør disse forhold tas i betraktning. Den svenske lov opretter kontroll med smugpropaganda overfor *barn*. Dette vilde stemme også med ellers vanlig norsk tankegang i skolespørsmål.

PRESSEN OG KATOLSK VESEN

For en tid siden fremkom der på trykk den latterlige og uhøviske insinuasjon at «Tidens Tegn» var kjøpt og betalt til å støtte katolikene i Norge og reklamere for deres foretagender og prosesjoner.

Tilfellet viser hvor vanskelig vi her — i vårt konfesjonspolitisk ganske uerfarne land — har for å beholde balansen overfor litt romersk reklame, og litt journalistisk sensasjon.

Annet er der jo ikke tale om. Men da er det dessuten såre urettferdig akkurat å utpeke et enkelt blad som den særskilte synder. I årevis har den stukket frem i pressen, snart her, snart der, denne lille kurtise med katolikene. Rent journalistisk er det jo klart at katolikenes gjøren og laden leverer gode klisjéer. Der er noget lett pikant ved deres lille fordekte aggressivitet når de lager sine dramatiske optog, f. eks. til Stiklestad; de har noget uskyldig og bedårende ved sig, men bakom det hele ligger allikevel en fin brodd; — — alt tilsammen gjør det journalistisk morsomt å leke litt med det overfor publikum. Pressens fornøielse av dette er ikke alvorlig ment, der er ikke noget program i det, langtifra, det er bare litt loppelek i lutherpelsen — til dens oplivelse!

Men når så resultatet hos publikum blir at man skubber sig så grovt og ærerystende som i dette tilfelle overfor «Tidens Tegn», så er det kanskje ikke *bare* det lutherske publikums skyld. Pressen har i sin tone ofte røbet et visst outsider-syn, den har manglet den *solidaritet* i det vesentlige, som vilde kunnet gjøre ertingen sund og helsebringende. Pressens lille sport har derfor *øket* publikums ustøhet, dets mangel på dimensjons-bedømmelse. Og når pressen oplever pinlige utslag av dette, bør den benytte anledningen og bevise at den er den overlegne i *god* forstand. At den nordiske presse nemlig stort sett står kultursolidarisk med lutherdomen, kan der ikke være tvil om, selv om vi i øieblikket må gå til svensk «Socialdemokraten» for å finne et direkte uttrykk for det.

Er der forresten ikke også et annet balanse-synspunkt som her kommer til? Vi norske — og her er pressen nr. 1 — har alltid ønsket å være høflige og forekommende overfor fremmede og overfor minoriteter. Denne tradisjon skal vi holde fast på, den er en del av vårt frie livssyn. Men kan der ikke undertiden være grunn til å advare mot en til det lakeiaktige grensende iver i å stå til tjeneste overfor dette fremmede — også overfor katolikene? Bare menn og samfund med sikker selvaktelse og trygt verdighetsinstinkt kan med fordel optre som de generøst vidhjertede. Når det ellers gjelder slik balanse mellem det nasjonale og det fremmede, har vi her i Norge tilkjempet oss adskillig øvelse. Iallfall er instinktene våkne og klare i dette stykke. Det trenges sikkert bare at pressen blir opmerksom på at denne innstilling også kan være på sin plass i forholdet til katolsk propaganda i Norge, for at pressen skal bli publikums veileder til en sund og verdig optreden overfor den katolske «misjon». Ikke den gamle husmannsånd som gaper av beundring og ros, *eller* raser med knyttneven i lommen og ved leilighet tyr til kraftgloser, — trenger vi hos presse og hos publikum. Vi trenger å utnytte den rolige vurdering som århundregammel ettekjensle gir, den som uten risiko kan holde åpne dører fordi både vert og gjester vet at husets uskrevne devise lyder: my house is my castle. En sikker og verdig luthersk kirke og kultur vil være åpen i synet for katolikenes verdier og vesen, men den kan aldri bli fattig-fornemt krypende.

Dette har adresse til oss alle, ikke bare til pressen, men også til visse tendenser innen kirken.

LIVSUTVIKLING OG LIVSANSKUELSE

Foredrag i Blindern Studenterforening av ALETTE SCHREINER.

Det synes å være en almindelig opfatning i vår tid at en virkelig livsanskuelse som man kan leve og dø på og være sig bekjent av i ordentlig selskap, den kan man vinne frem til av mange forskjellige veier, men vanskeligst av alt gjennem den eksakte utforskning av livets egne foreteelser her på jorden, som de er idag og som de har vært før. Det fortoner sig som noget i likhet med kamelen og nåleøiet. Det er denne opfatning jeg skal forsøke å imøtegå her i aften.

Jeg skal da først villig medgi at en opfatning som den nevnte aldeles ikke er så rent grepet ut av luften. Det er jo så sant som det er sagt at «menneskene ser stykkevis», og det er da rimelig nok at jo grundigere de ser på de enkelte stykkene, det vil vi jo mer de gir sig av med eksakt videnskapelig forskning, jo mer blir de fengslet av detaljene og mister sansen for de store samlende overblikk som peker utover det spesielle fagområde. Og slik som den biologiske lære som fremfor nogen videnskapelig teori skulde kunne danne grunnlaget for en sammenhengende livsanskuelse, nemlig utviklingslæren eller læren om den organiske evolusjon, er trengt ut til almenheten, har den nettop i høi grad vært preget av detaljsynet, analysen, eller rettere av de arbeidshypoteser til *forklaring* av slektsutviklingens «mekanisme» som var de første store evolusjonsforskeres retningslinjer. Jeg mener *Lamarcks* lære om at slektsutviklingen er produktet av de enkelte individers bestrebelser for i størst mulig grad å tilpasse sig til de ytre forhold og arveligheten av de derved «erhvervede egenskaper», og *Darwins* lære om det «naturlige utvalg» mellem mangfoldige tilfeldig optredende varianter innenfor de enkelte organiske arter som er betinget i «kampen for tilværelsen» — de mindre skikkede bukket under i kampen, de best skikkede blev i live og ga sine fortrin i arv til sine efter-

kommere. Begge disse teorier har jo i de siste par menneskealdrer i høi grad preget den almindelige tenkning og endog satt sterke spor både i innenriksk og utenriksk politikk. De livssyn de bygger på, er rett forskjellige og kampen mellem dem har stått høit, innenfor som utenfor videnskapsmennenes rekker. Og allikevel stemmer de i en meget vesentlig henseende overens: organismene har utviklet sig fordi det var *nyttig* for dem å utvikle sig, *utvikling er identisk med tilpasning* til de ytre eksistensbetigelser og således i utpreget grad bestemt utenfra. Grunnlaget hos organismene selv var den ubetinget livsnødvendige og i sitt vesen stokkonservative drift som så å si utgjør bunnen i, forutsetningen for alt organisk liv, nemlig *selvopholdelsesdriften,* den elementære drift til mest mulig å mele sin egen kake og hytte sit eget skinn. At dette syn på den utvikling som har løftet jordens liv op fra de laveste til de høieste former, som den rene opportunistiske levebrødspolitikk, på mange måter var skikket til å gjøre utviklingslæren populær og la dens veier synes høist efterfølgelsesverdige, skal ikke undre nogen. Men enda mindre kan det nu, da striden om evolusjonslæren er stilnet mere av, undre oss at den på særlig åndsinteressert hold ofte vakte den mest energiske protest. Den setter jo dog de menneskelige begreper om hvad som er lavt og høit besynderlig på hodet og lar menneskenes himmelstrebende ånd fortone sig som en høist paradoksal frukt på livsutviklingens tre. I virkeligheten har vel den steilest dualistiske religiøse lære aldri formådd å gjøre menneskene mere hjemløse og rotløse på den jord hvis herrer de regner sig for å være, enn den «monistiske» lære som vil bygge utviklingen på den nyttige selvopholdelsesdrift i forbindelse med tilfellet.

Før utviklingslæren blev utformet som en lære, hadde den sin lange vekst i sinnene som en anelse, en mulighet, for til sist å bryte frem som en idé hos de mest universelle ånder som har levet. Vi møter den i kim hos den store filosoff Kant og i full blomst hos den store dikter Goethe. Goethe er et unikum i menneskenes åndshistorie, fordi han ved siden av så meget annet også var en eksakt naturforsker, med skarpt blikk for detaljen og evne til klar problemstilling og sann forskerglede. Da han i motstrid mot alle dalevende anatomer

efter et langt og møisommelig arbeide hadde påvist at apenes mellemkjeveben blev anlagt i fosterlivet også hos menneskene, «vendte innvollene sig i ham av fryd». Hans vurdering av detaljen bundet i et helhetssyn på livet som tør kalles enestående, ingen har kanskje i den grad som han fornemmet det lille og det store, det forgjengelige og det uforgjengelige, legeme og ånd, øieblikk og evighet, som et uopløselig hele. Det er vår egen sak å gjøre det forgjengelige uforgjengelig — «Alles vergängliche ist nur ein Gleichnis».

Hvad sier vår viden om livsutviklingen på jorden til en slik livsanskuelse?

Det er en grunnleggende setning i tenkningens metodikk at vi bare kan utvide vår erkjennelse ved å gå ut fra det kjente og ledd for ledd bringe det nye i sammenheng med det. Hvad er det da vi mennesker først av alt kjenner? Menneskeånden er like imponerende ved sin evne til å tvile som ved sin evne til å tro — den kan tvile hele jorden og universet med sønder og sammen, så det til sist bare blir stående én ting tilbake som sikkert eksisterende, nemlig selve tvilen, den søkende og prøvende ånd. I kraft av vår sansning og tanke er vi alle midtpunktet i vår egen verden og fatter alt ut fra oss selv. Men vi vet ikke bare om oss selv at vi er til, vi vet også at vi er *blitt* til, gjennem det vi umiddelbart forstår ved en utvikling. Vi vet at vi begynte vår individuelle tilværelse i slektens skjød, med alle de muligheter slumrende i oss som engang skulde utgjøre vårt sjeleliv, og at disse muligheter har våknet til liv spontant, ved sin egen iboende kraft. Vi vet videre at når barnet gjør sin inntredelse i den ytre verden, er dets sjelsevner innskrenket til å kunne ta næring til sig og som det hjelpeløse vesen det er, til å kunne skrike når det av en eller annen grunn trenger hjelp. Herav kan vi slutte at barnet er levedyktig, at det er utstyrt med den behørige porsjon selvopholdesesdrift. Men mere vet vi heller ikke. At barnet er utviklingsdyktig i menneskelig mening, det vet vi først når sansene litt efter litt våkner og det efterlengtede smil kommer, når barnet folder sin sjel ut mot verden og verden inn i sin sjel og derved skritt for skritt, eftersom årene går, erhverver sig en indre verden som reiser sig som et tårnhøit byggverk op over den elementære selvopholdelsesdrift og

skaper motiver som ikke bare går utover, men ofte stikk imot selvopholdelsesdriften og gjør at menneskene i sitt voksne virke gir sitt eget jeg i snevrere mening til pris for formål som peker langt utover dette jeg og dog føles som deres egentligste jeg.

Denne trinvise opvåknen og utvidelse av personligheten, det er hvad vi mennesker egentlig forstår ved utvikling.

En læresetning som spillet en meget fremtredende rolle i de biologiske diskusjoner i årtiene efter evolusjonslærens fulle gjennembrudd innenfor videnskapen, er den såkalte *biogenetiske grunnlov:* individet gjennemgår under sin tilblivelse i korte trekk sin slekts utvikling — ontogenesen er en kort rekapitulasjon av fylogenesen. Denne læresetning har vært overmåte fruktbar for forskningen og er riktig anvendt uangripelig. Således kan den kjennsgjerning at det hos mennesket i første måned av fosterlivet utvikles ikke bare en kort hale, men også gjellespalter i svelgveggen som hos fisk, bare forklares derved at menneskets forfedre engang levet som dyr i vann og åndet ved hjelp av gjeller — noget som også av andre grunner er hevet over tvil. Ved anvendelsen av den biogenetiske grunnlov har man selvsagt i første rekke festet sig ved de rent organiske trekk. Gjelder den også de psykiske trekk — kan slektsutviklingen fra det ukjente primitive urvesen på jorden op til mennesket begripes som en trinvis opvåknen og manifestasjon av en sjelelig personlighet som i sin fulleste utfoldelse streber mot universalitet? Kan den det, da, men også bare da kan læren om den organiske evolusjon fullt ut godtas som grunnlag for en menneskeverdig livsanskuelse.

For å komme dette viktige spørsmål inn på livet, må vi søke lærdom hos utviklingslærens viktigste dokumenter, de fossile levninger av forverdenens dyr i jordens gamle kirkegård.

Palæontologien har kunnet rekonstruere tallrike lange formrekker, som munner ut dels i ennu bestående, dels i utdøde dyreformer på de forskjelligste trinn av dyreriket. Studiet av disse slektslinjer belyser på en merkelig måte den betydning som tilpasningen til kampen for tilværelsen har spillet i dyrenes utviklingshistorie. Så forskjellige som de enkelte slektsrekker er innbyrdes, viser de allikevel en ganske påfallende

prinsipiell overensstemmelse. For det første peker de alle dypt ned mot et primitivt utspring — slektenes store tre har ingen likhet med f. eks. et grantre med en høi fellesstamme og sterkt divergerende grener, det viser oss mange stammer med mange lange, næsten paralelle grener som løper sammen dypt nede — et felles utspring for dem alle lar sig overhodet ikke direkte påvise, blandt annet av den grunn, at de elste fossilførende jordlag er blitt ødelagt, så langt op at de dypeste kjente lag alt inneholder levninger av hvirveldyr. Formrekkene har alltid noget forunderlig linjerett ved sig, de gir oss ikke et billede av slektenes utvikling som en forsynlig famlen sig frem i overensstemmelse med ytre omskiftelser, snart til en kant, snart til en annen, snart frem, snart tilbake, alltid streber de fremover, som drevet av en uimotståelig indre logikk. De gir oss et billede av utviklingen, ikke som levebrødspolitikk, men snarere som et høit spill med livet som innsats og ofte med døden som utgang — og det var aldri de minste og svakeste former som døde ut, men tvert imot de største, de sterkeste, de i sitt slag fullkomneste. Det er over de utdøde dyrs historie en pathos som minner om de gamle skjebnetragedier.

De prinsipielle fellestrekk i alle kjente — i hvert fall alle utdøde — slektslinjer er to: tiltagende legemsstørrelse og kraft og tiltagende *spesialisasjon* for en bestemt levevis. I spesialisasjonen gjør ubestridelig til å begynne med tilpasning til kampen for tilværelsen sig sterkt gjeldende — de enkelte formers tilpasning til omverdenen og dermed også til hverandre, slik at de hver fant sin plass i den store felleshusholdning der den enes død alltid var den annens brød. Livet var visselig alltid en kamp, og en viss grad av ytre motstand og fare en betingelse for videre utvikling derved at de egget til aktivering av indre slumrende krefter. Motstandsdriften er en side av den elementære selvopholdelsesdrift og viser sig hos de enkleste vesener i en sterk tendens til å gå mot strømmen. Men likeså sikkert er det at *kampen for tilværelsen og den tilpasning som er betinget i den, i sig selv rummer den største fare for slektenes beståen.* Blev kampen så hård at den evig og alltid tvang organismene til å sette hårdt imot hårdt bare for å holde livet oppe, så tvang den efterhvert den oprinnelig nyttige spesialisasjon stadig videre i ensidig ret-

ning på bekostning av andre utviklingsmuligheter, som det i øieblikket ikke hadde vært bruk for og som til sist sluknet. En av de interessanteste lovmessigheter som studiet av de gamle slektsrekker har avsløret, er den at en *utvikling aldri kan gå tilbake.* «Livet kan ikke leves om», fordi spesialisasjon betyr en vinning på en kant på bekostning av tap på andre. Under trykk av de ytre forhold og den indre nødvendighet kan således «utviklingen» til sist føre til den rene monomani, en forstening alt i levende live.

De utdøde slektsrekker, fra protistenes til høit op i pattedyrenes verden, gir oss alltid påny det samme billede av farene ved den altfor hårde livskamp. Disse skapninger hadde i ordets egentlige mening *rustet* sig for en kamp på livet løs, deres utvikling hadde ved siden av den tiltagende legemsstørrelse i første rekke karakteren av en tiltagende *teknisk fullkommengjørelse av rustningsmidlene.* På lavere trinn av dyreriket gikk utrustningen mest i retning av defensiven, i form av skaller og pansrer og pigger på hele legemet, på høiere trinn trengte offensiven sig stadig mere frem, dels som fullkomnere bevegelsesmidler, dels som nebb og klør og huggtenner og horn og lignende. Inntil disse rustninger som alltid blev tungere og kraftigere, i sin høieste fullkommenhet endte med å ta makten fra sine bærere og berøve dem enhver evne til å lempe sig efter nye forhold — slekten blev ferdig, gammel og døde til sist ut.

Så farlig er tilpasningen til livets hviletøse kamp. Men vi har også i dyrerikets utviklingshistorie eksempler på at tilpasning til nye livskår kan gi anledning til en videre utvikling. Det beste eksempel faller i vår egen slektslinje, dengang da de første hvirveldyr fra livet i vannet gikk over til det i mange stykker, ikke minst for forplantningens skyld, ulike besværligere liv på landjorden. Fra vannet med de trange utsyn kom de over i den vide verden med mange slags nye livsmuligheter og lokkelser, som kalte på nye muligheter hos dem selv. Og de første landhvirveldyr var ennu nogen ytterlig primitive bruskskapninger — våre forfedre i vannet svømmet ikke som riktige fisker stoltelig ute på det store hav, de kravlet nok rundt i sivene nær stranden — og sumpen og krattet og den senere amfibietilværelse.

Når vi skal se på slektsutviklingen og menneskettilblivelsen ut fra et psykologisk synspunkt, kan det være tilstrekkelig å begynne med landhvirveldyrene. Dels har vi ingen sikre dokumenter om den tidligere utviklingshistorie, og dels har den fra vår side sett mindre interesse. På de lavere trinn er dyrene, såvidt vi kan forstå, rene refleksvesener og deres nedarvede drifter og refleksmekanismer tjener sågodtsom utelukkende individets og slektens ophold. Individene spiser eller mates op til de blir ferdige til å forplante sig, hele livet beveger sig så å si i krets innenfor et fosterlivs trange enemerker, ledet av en blind og ubetinget, upersonlig fornuft, som ennu ingen mulighet synes å rumme for den personlige fornuft som egenmektig griper inn i naturens spill. Hvad skulde også skapninger som overhodet ikke *kan* handle ufornuftig, med det usikre flakkelys som den personlige fornuft er? Det hele ligger så uendelig fjernt fra det vi mennesker kaller liv — så fjernt som vår egen tilværelse før vi så dagens lys.

Men da de første hvirveldyr hadde funnet sig til rette på den tørre jord, da varte det ikke så lenge før personligheten så smått begynte å våkne fra den gamle søvn i slektens skjød. Det demret noget frem i de før så lukkede sinn, det var ikke de første spirer til personlig fornuft, det var allikevel det første skritt mot det som engang skulde føre til personlig fornuft. Mellem disse to arter av fornuft spenner det sig en veldig og eventyrlig verden — det er den personlige ufornufts, eller rettere arasjonalitets, stemningenes, anelsenes, de vake lengslers, den personlige dårskaps endeløse verden. Den som er hinsides all fornuft og hvis løsen er: livet for livets skyld, øieblikket for øieblikkets skyld, individet for individets skyld, om det så fører frem til noget nyttig eller bærer på hodet i avgrunnen! Personlighetens fødselsstund på vår gamle jord var ikke dengang for kanskje et par millioner år siden da det første apemenneske fant ut at det kunde gjøre omverdenen nyttig for sine formål. Det var den mange ganger fjernere stund, da for første gang de vake lengsler i et urkrypdyrs sinn løste sig ut i en handling som ikke var nyttig for nogen verdens ting. Den første livsytring som hensynsløst lot krefter gå tilspilde, den var som det første gryende barnesmil over den før så gravalvorlige jord, det første pust av fri livsut-

foldelse, som litt efter litt, eftersom jorden rullet de talløse ganger rundt solen, skulde svulme op til det herrens veir vi kaller menneskelivet.

Urkrypdyrene kom til en jomfruelig jord der ingen kunde gjøre dem rangen stridig, og de blev dens første herrer. De formerte sig og blev mangfoldige og utviklet sig i mange forskjellige retninger. Og de fleste av dem blev alt annet enn krypdyr. Mange fløi i luften, andre underlagde sig viddene og skogene og fjelltraktene, og da konkurransen mellem dem blev hård, søkte også mange tilbake til vannet igjen. Og de blev de største og sterkeste og mest fantastisk utrustede skapninger som jorden har fostret, de reneste monstrer av teknisk fullkommenhet. De vebnet sig mot hverandre både med panser og plate og pigger langs ryggen og med nebb og klør og huggtenner. Men deres hjernekister var lave og trange, og de hadde ikke mange strenger på sin lyre. Og litt efter litt så døde de kampdøden eller selvdøden alle sammen, alle disse vidunderlige og åndsfattige krigsmaskiner, og bare krypet blev tilbake. Og så deres nærmeste slektninger fuglene, som tok luftens regioner i besiddelse, og de første pattedyr som skulde frembringe landjordens nye herrer.

Fuglene er så lik krypdyrene i organisasjon at mange slår dem sammen til én gruppe, men tilpasningen til luftlivet er gått i en ganske annen retning hos dem enn hos deres utdøde forgjengere. Vi kan kanskje si at fuglene, eller rettere småfuglene, er de av alle landhvirveldyr som er fullkomnest tilpasset til sitt miljø. Og dog er det ofret lite på teknisk utrustning for et kampliv hos dem. De er rustet med små luftlette legemer og hett blod og en fjærkledning som yder den best tenkelige beskyttelse mot kulden i de høie luftlag, og med de fullkomneste syns- og flyveredskaper. Og ingen dyr har bedre råd enn dem til fri, personlig livsutfoldelse. Ut fra sin nyttefilosofiske betraktning av dyrelivet har de kloke mennesker villet redusere nattergalens og måltrostens skjønne sang og lerkens triller når den svimlende høit oppe i luften jubler våren inn, til et middel i forplantningens tjeneste, istedenfor ganske enkelt å godta disse livsytringer likesom menneskenes sang og lek og latter som umiddelbare utslag av et personlig livsoverskudd, av trangen til å gi sitt

stemningsliv luft. I motsetning til de gamle krypdyrene har fuglene vakkert rundede hjerneskaller med forholdsvis meget store hjerner. Men det er allikevel neppe trolig at de skulde kunne bringe det til nogen særlig høi intelligens. De trenger det ikke, så lett som de kan finne utløsning for sin personlige livslyst. Deres sinn eier ikke den sterke spenning — de har alt funnet sitt paradis, der ingen kan gjøre dem rangen stridig, hvis da ikke menneskene med tiden vil komme til å herje for meget i luften med sine tekniske maskiner.

Pattedyrene holdt sig fra første stund av nøkternt til jorden og vant ikke fuglenes lette sinn. Men eftersom de vokste sig store og sterke, blev de fylt av steil og trossig selvfølelse. De blev ville og griske som de gamle kjempekrypdyrene, de tok tungt på livet og så ikke blidt til hverandre innbyrdes. De lå mere for ville brøl og slagsmål på livet løs enn for kvidder og sang og harmløs lek. De stolteste av dem blev som konger, og deres begjær stod til det absolutte enevelde. De løftet hodet høit på sterke nakker og veldige våben skjøt frem av pannen på dem. Det edleste vilt på jorden var kjempehjorten, som ennu levet i de europeiske skoger i menneskenes tidsalder. Den var stor som en elg og bar høit over sig en takkekrone som rak bakover hele ryggen og målte inntil 3 meter i bredden. Men denne dyriske kongekrone var det rene dårskapens verk, ikke lenger praktisk i kamp og ytterst uhensiktsmessig mellem alle trærne. Og så døde da også den ut, den og alle de andre herredyrene, fordi de huset en streben i sig som de ikke maktet å virkeliggjøre på fornuftig vis. Og vi burde reise dem en bauta engang, vi nordiske mennesker, som har så meget av deres ånd i oss. Kanskje blir det den nordiske menneskerase — herrerasen med det blå viking- og krigerblod, den som lovprises av diktere og andre som det herligste produkt av kampen mot et ublidt miljø og beviset for denne kamp som det ene saliggjørende utviklingsmiddel — som blir den næste til å renne hodet mot veggen!

Men pattedyrene utviklet sig også i annet enn dårskap. Også blandt dem var det mange som blev lite rustet med ytre våben og heller ikke blev så store og sterke. Det grodde mere bak pannen på dem, de fikk den skarpeste sporsans og blev listige og forsynlige, og de slog sig sammen i flokker til fel-

les kamp og vant stor styrke ved det. De blev meget ville, men samtidig vare om sitt skinn, og når de hadde beseiret et bytte sammen, sloss de om det på liv og død, for alle vilde ha det hele. Til disse dyr hører hunden som blev menneskenes venn. Hundens forhold til mennesket er det merkeligste stykke dyrepsykologi, det gir oss et glimt inn i utviklingens innerste laboratorium, lik et storstilet biologisk eksperiment, som neppe lar sig gjøre efter. Den ville hund er et grisk og feigt og svikefullt dyr, men som menneskenes venn blir hunden modig og trofast og selvforsagende over alle grenser. Slik som en hund kan glede sig bare over å få følge og tjene sin herre kan neppe engang et menneskebarn glede sig. Og hunden kan drive det til det høieste høidepunkt av dårskap som tenkes kan, å legge sig til å sulte ihjel på en død manns grav. Det tar så lang en tid å sulte ihjel, og en hund kan hvor som helst finne et ben. En familie like utenfor Oslo hadde en hund som hele familien elsket. Den blev syk og fikk den kjærligste pleie, men den blev stadig dårligere, det bar mot døden. Så var den borte en morgen, den hadde sneket sig ut fra sitt varme leie, det var midt på koldeste vinteren. Efter å ha lett lenge fant de den til sist langt oppe i skogen, ved hoppet hvor den bestandig hadde ligget når husets lille sønn øvet sig i skibakken. Der var det syke dyret frosset ihjel, der den hadde levet sine skjønneste timer.

Hvad kan det komme av at hunden blir som omskapt, eller skal vi si omvendt, når den knytter vennskap med mennesker? Det kan jo bare komme av at hunden bærer på noget «ufødt» i sitt sinn som blev holdt nede derute i den ville og hårde kamp for tilværelsen og bare kunde forløses under «civilisasjon» eller domestikasjon, i ly av fred og vennskap og høiere intelligens. Og det å få forløsning for det innerste i sitt eget vesen, det er den høieste tilfredsstillelse en skapning med personlig sjel kan kjenne, det er livet i dets evige statu nascendi, dets aldri helt fullbragte skapelsesunder, seiren over alle seirer — om så livet skal briste på den. Menneskene trenger visselig ikke skamme sig over at deres egen stolte sjel er runnet av dyresjelens dype grunn.

Allikevel er det ikke mellem nogen av de dyreformer vi har snakket om, at menneskene har sine nærmeste dyriske slekt-

ninger. Og så helt nære slektninger har vi overhodet ikke mere på jorden, skjønt menneskeapene jo står oss forholdsvis nær. Våre dyriske forfedre , de var aldri herremenn mellem dyrene, de gjorde sig ikke særlig gjeldende i konkurransen og har ikke latt mange levninger efter sig i jordens skjød. Midt mellem alle de mer eller mindre spesialiserende slektslinjer kan vi spore den linje som fører op til mennesket. Vel kan den ikke tydelig følges ledd for ledd, men vi tør si at den ligger logisk klar for oss. Vi kan kalle den den egentlige, den *centrale utviklingslinje* i hvirveldyrverdenen. Vi kan også kalle den *primitivitetens* linje eller livets store *ungdomslinje.* Det som karakteriserer den fremfor alle de andre som i forskjellige høider bøier av fra den, er at den betegner en utvikling som *ikke går frem gjennem tiltagende spesialisasjon* og deri betingede tap av oprinnelige muligheter — det nye vokste sig langsomt frem *over* det gamle, men det gamle blev bevaret. Det er en utvikling som streber mot det altlid mere omfattende, universelle, og det er strengt tatt bare dette som virkelig *er* utvikling. En slik utvikling kunde selvsagt ikke gå frem gjennem toppene, gjennem ferdige, spesialiserte former, den foldet sig alltid langsomt ut, i det skjulte og stille, lik veksten i et menneskesinn. Det er rimelig å anta at den slektslinje som førte op til mennesket, ikke bare blev båret frem av forholdsvis små og uanselige skapninger, men at det også var en liten stamme med temmelig få individer, begrenset til et forholdsvis lite område av jorden som kanskje nu er dekket av hav. Mens de andre urpattedyrene bredte sig ut over jorden og mer eller mindre spesialiserte sig for en forskjellig levevis, synes våre forfedre tidlig fra sivene å ha funnet op i krattskogen og meget lenge å ha holdt sig der — i likhet med de padder og krypdyr som ennu i våre dager lever i busker og trær. Kratt- og tynnskogen var menneskeslektens barndomshjem — dens barnekammer, der livet var lett og trygt og morsomt og kampen for tilværelsen for det meste nokså lik en lek. Det er overhodet umulig å fatte menneskenes tilblivelse uten ved å anta at deres forfedre mere enn nogen av de andre pattedyrene fikk leve i relativ fred, i noget av en paradisisk tilværelse. Det som fremfor noget vidner om dette, er det overmåte hensiktsmessige redskap mennesket eier i

sin *hånd.* Menneskehånden er ingen nyerhvervelse, vunnet gjennem spesialisasjon, den er det uroprinnelige hvirveldyrlem, som alt de aller første bruskhvirveldyr kravlet rundt i siv og tang med, det felles utgangspunkt for alle de andre, i forskjellig retning spesialiserte hvirveldyrlemmer — fiskenes finner, fuglenes vinger, hestefoten og kattepoten og alle de andre. Bare våre forfedre fikk beholde den, den blev lengere og finere utformet, men den beholdt de gamle 5 fingrer og vedblev å være det gripereddskap den alltid hadde vært. Og vi tør visselig si at når bare menneskene vant ut over livsutviklingens barndom, over terskelen til det universelles verden, så var det fordi bare deres stamme fikk nåde til å bevare dette all kulturs uundværlige redskap. Betingelsen for den høieste sjelsutvikling var en hånd.

Så levet da våre små dyriske forfedre sitt barneliv i tynnskogen, klatrende op og ned i trærne med streiftog ut på marken, for straks å søke ly i trærne igjen hvis nogen fare truet. Der var nok av mat å finne, frukt på trærne og røtter i jorden og alskens kryp og fly, slikt som australierne lever av den dag idag. Aldri har våre forfedre i egentlig forstand vært firføttede dyr, aldri gikk de og snuset i bakken som de fleste små pattedyr, de bar alltid hodet opreist eller halvt opreist og hadde synet som sin hovedsans ved siden av hørselen. Mange av deres slektninger søkte dypt inn i de tette urskogene og blev rene tredyr, de blev aper og deres hånd blev spesialisert for klatring alene. Det var bare tynnskogen med det vide utsyn som kunde fostre mennesker. Der vokste de sig efter hvert smidigere og rappere og årvåknere og nysgjerrigere, med lyst til å smake på alt og prøve på alt. Og alle muligheter som slumret i urhvirveldyret og foldet sig ut i forskjellig retning hos de andre dyrene, de grodde bak pannen på dem, rikt og vakt og fritt som i barnefantasien. De fikk alle livets strenger på sin lyre. Og til sist blev også de forholdsvis store og sterke og modige og vovet sig lenger ut på slettene, hvor det var så meget rart som lokket for dem som bare turde slippe sig til. Og så begynte de mer og mer å frigjøre sig fra trærne. De trengte ikke mere så stadig ly, de var ikke engang så redde for de store dyrene lenger. Og knep det, kunde også klippehuler og lignende gi godt skjul. Hån-

den og hjernen hadde i fellesskap avlet en ny sans, tanken, skaperevnen. Før hadde de som alle dyr måttet underkaste sig skjebnen og ta verden som den bød sig, nu begynte de selv å gripe inn i verden og forme den efter sine formål. Den natur som hadde vært deres tumleplass, blev mer og mer deres objekt. Barnet gikk over i ungdommen, dyrehammen falt av mennesket. Og slik gikk det til som det står i livsens gamle bok, at de som hadde vært de siste, de skulde bli de første.

Enda varte det vel nogen hundre tusen år før menneskene for alvor vant terreng på jorden. De streifet omkring i små flokker som kjempet blodige kamper både mot hverandre og mot de «andre dyrene». Til sist var det enkelte flokker som beseiret de andre, og de begynte å bli tallrike og bre sig ut over jorden. Det blev opsangen til den hårdeste «kamp for tilværelsen» som har herjet den gamle jord — de seirende menneskers kamp for å vinne verden for sig selv, og i sig selv. Alle de drifter og lengsler som hadde bodd i dyresjelen, raset i deres blod, og alle de dårskaper som dyrene blindt var blitt drevet inn i og som hadde ført de sterkeste av dem i undergangen, de gjorde menneskene om igjen med seende øine og i potenseret grad. Det er det vil kaller *kulturens* og *civilisasjonens utviklingshistorie*.

Mellem alle forvillelser og nederlag går det som en rød tråd også gjennem kulturhistorien, i flukt med den urgamle centrale linje i naturutviklingens historie, med primitivitetens ungdomslinje. Og vi ser ingen ende på den. Hvad er det som har båret den frem? Var det den for menneskene særegne nye sans, den personlige, bevisst arbeidende fornuft, evnen til i nogen grad å se inn i fremtiden og beregne følgene av de enkelte handlinger? Var det den som litt efter litt lærte menneskene fordelen ved fredelig samarbeide, associasjon, civilisasjon? Det tør vi vel neppe si. Fornuften er menneskenes nyttigste redskap, den er alle midlers midler, og det er selvsagt at ingen menneskelig kultur hadde vært mulig uten den. Men den hadde visselig vært like umulig på grunnlag av den alene. For fornuften er dog bare et middel, et våben til ondt eller godt, høit eller lavt, alt efter arten av den vilje som bruker den. Den kan ikke selv sette formål, aller minst de

høie formål — «aldri stiger der en løftning av et regnestykkes drøftning». Intet kan i den henseende være lærerikere enn forholdet mellem fornuft og vennskap. Vennskap er en såre nyttig ting, det er også i beste forstand kulturskapende, civiliserende, åndsutviklende. Men vil vi prøve å slutte vennskaper for nyttens skyld, så blir det ikke vennskap, og det blir ikke nyttig. — Er da kanskje civilisasjonen blitt båret frem av en fortsatt utvikling av den menneskelige natur, en foredling av de medfødte instinkter? Dessverre synes vi ikke å kunne smigre oss med at det er så — en sammenligning mellem virkelig primitive og de høiestående menneskers psyche forteller oss vel om en betydelig åndelig vekst, men så lite om en fremgang i edelhet og «civiliseret» følelses- og samliv at den snarere kan fremkalle en bitter følelse hos oss av å ha tapt vårt paradis.

Nei, den egentlige drivfjær i civilisasjonens utvikling er nok den samme urgamle, i sig selv arasjonelle drift som har løftet dyreslektene og alltid påny løfter det enkelte menneske op fra det lavere mot det høiere — driften mot personlig egenvekst og selvutfoldelse, mot utløsning av det som gjærer dypest i sinnet og som først blir levende virkelighet når det bryter ut i handling og først for alvor blir objekt for fornuftens regulerende innvirkning når det står der som fullbragt kjennsgjerning. Bak alle opdagelser og nyerhvervelser, alt åndelig skapervirke som har båret civilisasjonen frem, sporer vi en streben som bryter spontant frem fra sinnets ubevisste dyp som fra et opkomme i jordens skjød, bak all utvidelse av menneskenes erkjennelse sporer vi denne «vanviddstørst efter lys og klarhet» (Gorki) som bryter frem av menneskeåndens innerste vesen. Og når menneskenes streben efter mest mulig å frigjøre og manifestere sin egen personlighet har maktet å føre kulturen og civilisasjonen fremover, så skyldes det en indre nødvendighet som er betinget i det personlige åndslivs egen karakter. Kultur står og faller med fellesskap, de er to sider av samme sak. Og ånd er fellesskap i høieste mening. Et menneske som vil være «sig selv nok», er ikke noget riktig menneske, men et paradoksalt vesen som ett troll, eller en åndelig krøpling. Gjennem sin kultur gjorde menneskene sig stadig mere uavhengige av tid og rum, de skapte sproget og senere skriften, de gav hverandre sine tanker og tankelivet blev all-

tid rikere. Og de dødes tanker og verk levet efter dem, i tradisjon, i skrevne dokumenter, i den bildende kunsts verker — åndens produkter hopet sig op på jorden som en alltid rikere arvelodd til de nye mennesker, et felleseie for dem alle. Og det er den personlige åndsutviklings næringsbunn. Derfor er fellesskap menneskenes største tilfredsstillelse, der det å gi og motta blir ett og det samme, en utvidelse og berikelse av hver enkelts indre verden, slik som vennskap og kjærlighet er det. Og er enn de enkelte mennesker ikke blitt merkbart bedre og edlere fra naturens hånd, så har de dog fått mulighet for et uendelig meget rikere liv med større tankeflukt og høiere motiver — riktignok samtidig, som den annen uundgåelige side av medaljen, for en ganske annen nederdrektighet og snever egoisme enn hvad som er tenkelig hos primitive mennesker, enn si hos dyr. Men som kjent veier det positive alltid mer enn det negative, det «gode» mer enn det «onde». Kunde det utenkelige tenkes at vi mistet alt hvad vi bærer i vårt sinn, av hvad levende mennesker har gitt oss fra vi var små, og hvad fortidens mennesker har lidd og stridd og tenkt og skapt — hvad blev det da egentlig tilbake av vårt eget stolte selv?

Og allikevel har den alltid stigende følelse hos menneskene av innbyrdes fellesskap og solidaritet selvsagt ikke bare sin rot i at de har innforlivet en felles ytre verden i sig. Med rette legger man stor vekt på *forskjellen* mellem menneskene. Den har sin høie verdi som det naturlige grunnlag for den spesialisasjon som samfundslivet krever. Men allikevel er det ubestridelig at jo dypere vi lodder i sinnet, jo mere kommer vi gjennem de individuelle forskjeller ned mot noget som er felles for alle normalt utrustede mennesker, det almenneskelig genuine som tenderer mot universalitet. Og nettop dette er det jo som hos de dypeste og rikeste personligheter, de geniale ånder, velder så sterkt frem at de kan åpenbare og frigjøre for oss andre vårt eget vesens skjulteste hemmeligheter — den innerste sannhet om livet som vi alle bærer i vårt hjerte og vel ikke kan kjenne tilbunns med vår fornuft, men som vi dog «kjenner igjen» når vi støter på den. Man har ofte lignet vårt legeme med et vel organisert samfund, der de enkelte cellene er differentiert i forskjellig retning som borgerne i samfundet — bare med den forskjell at spesialisa-

sjonen for cellenes vedkommende er ganske anderledes dyptgripende enn for menneskenes. For det er dog en ganske annen forskjell mellem f. eks. en celle i hjernebarken og en celle i en spyttkjertel enn selv mellem kong Salomon og Jørgen Hattemaker. Og allikevel bærer alle cellene i legemet i sine kjerner det felles «kimbillede» av helheten — individet og dets slekt, i fortid og fremtid og endeløs sammenheng. På samme vis er også kjernen i menneskenes vesen en felles åndelig kimbunn, og det er virkeliggjørelsen av den i det personlige liv som skaper den «gode borger» i egentligste mening, den fri personlighet som tør handle ut fra den lov den bærer i sig selv, fordi denne lov er ett med livets og menneskehetens egen innerste lov.

Slik som vi har sett på den «organiske» dyreutvikling, fortoner den sig som en spontan, linjerett streben fremover, fra personligheten som var bundet i slektens skjød og hadde sitt formål i fremtiden, i det ennu uskapte, til den fri, selvgyldige personlighet som har sitt formål i sig selv, i det tidløse og absolutte, i åndens universelle verden. Vi har sett at denne streben hemmes og stanses av den hårde og hvileløse kamp for tilværelsen i den ville natur som tvinger alle krefter inn i ensidig spesialisasjon for livets opholds skyld, og at den først for alvor kunde gjøre sig gjeldende i ly av menneskelig kultur og civilisasjon og «sund fornuft».

Hvad er det da som midt mellem all den farlige tilpasning til livets kamp virkelig har utviklet sig, det er utviklet sig uten tap, op gjennem landhvirveldyrenes rekke for først å nå sin fulle utfoldelse hos mennesket? Det er én ting og rent organisk sett bare én ting — den *store hjerne* med dens uutømmelige fond av muligheter for personlig liv. Men det er allikevel enda en ting, som er som den annen naturnødvendige side av medaljen. Sammen med den trinnvise utvikling av nye, høiere hjernebaner over de gamle er det inntrått en trinnvis langsomgjørelse av den personlige utvikling, og det har derved litt efter litt skutt sig inn i den individuelle livsbølge først én ny livsfase, så én til. Det er *barndommen og ungdommen* — det alltid bredere tilmålte otium i de nye individers tilværelse til å stå skjermet og mottagende overfor det menneskelige fel-

lesskap med sitt mål i sig selv — betingelsen for at de skal kunne gjøre sig til herre over og bære rankt og fritt den rike og tunge arvelodd som menneskenes store hjerne betyr.

Går vi helt ned til de hvirvelløse dyr og ser f. eks. på bladlusen, så finner vi at de nye individer praktisk talt alt er mødre for ikke å si bestemødre når de ser dagens lys. Men enda hos pattedyrene går de fleste av de små former, som f. eks. musen, fra morens bryst næsten umiddelbart over i forplantningsfunksjonen. Under slike forhold blir det lite anledning til personlig livsutfoldelse og livserobring. Hunden, som dog har så store dybder i sin sjel, blir voksen på omkring et år, hesten som er større, trenger 2—3 år, gorillaen som er omtrent av størrelse som et menneske, trenger 6—7 år, så vi hos den virkelig kan tale om en barndom. Hos lavere menneskeformer avsluttes veksten i 15—16 års alderen, kort efter kjønnsmodningen, de har vunnet en lang barndom, men enda ingen riktig ungdom. Den hvite mann vokser i omtrent 25 år, henved 10 efter kjønnsmodningen. Og likesom utviklingen av hjernen op gjennem hvirveldyrrekken betyr en stadig opbygning av nye baner over det gamle refleksapparat som trolig bibeholdes som basis for det hele, slik betyr også forlengelsen av veksten ikke så meget en forhaling av den personlige sjelsutvikling som et tillegg av stadig nye sjelelige faser. Forskjellen mellem 6 års gorilla-og menneskebarn er uendelig meget mindre enn forskjellen mellem de voksne individer, den senere utvikling hos gorillaen har karakteren av en tilstivning på det lille barns intelligensnivå og gir derved inntrykk av tilbakegang. Og forskjellen i åndelig utrustning hos lavere og høiere menneskeraser gjør sig ennu neppe merkbar i den unge barnealder og først umiskjennelig efterat den forplantningsdyktige alder er inntrått.

Det ligger i sakens natur at de nye sjelsevner som er kommet til gjennem slektsutviklingen, bare kan bli til virkelig vinning for personligheten når de blir aktivert i den alder som er «samtidig» med dem. Brytes den indre korrelasjon, blir utviklingen uharmonisk og vinningen lett til tap.

Ungdommen, tiden mellem kjønnsmodningen og avslutningen av veksten, betyr den fulle modning av personligheten utover og på grunnlag av den rent intellektuelle utvikling, som visst-

nok kan sies å være avsluttet ved kjønnsmodenhetens inntreden. Den er grunnlaget for den høiere kultur, åndskulturen. Den er den frie periode i menneskenes liv, flyvetiden, erobringstiden. Avhengigheten av de gamle autoriteter er løsnet og de er ennu spart for den byrde selv å skulle være autoritet. Sinnet er åpent til alle kanter, «ukompromittert» av livsmaskineriet, universellt stemt. Når tidens fylde kommer, blir jo nok de frie fugler fanget inn igjen for å betale tilbake med renter og rentes renter alt «hvad de har anammet», til gagn for samfund og efterslekt og eftertid, som spesialiserte organer for det menneskelige fellesskap. Men den ungdom de eiet da tiden var der, går ikke tapt gjennem manndomsårenes spesialisasjon, og vi ser den igjen folde sig ut med en forunderlig friskhet i alderdommen, hos dem som får lykke til å opleve en «fysiologisk alderdom» — dette livets annet otium som også er en fase i de høiere kulturmenneskers personlige livsbølge, da sinnet igjen vikler sig ut av tilværelsens spinn og åpner sig så fritt mot det universelle at man uvilkårlig minnes den skjønne gamle legende om den rettferdige olding som slett ikke døde, men blev tatt levende op i himmelen.

Engang vil vel den erkjennelse bryte igjennem i menneskenes bevisste kulturliv, også i den såkalte realpolitikk, at kulturens og civilisasjonens centrale, «biologiske» opgave er å gjøre jorden til et alltid bedre miljø for menneskenes barndom og ungdom. Så langt og ikke lenger rekker fornuftens evne til å bestemme slektens fremtid. Det blir vel samtidig med at menneskene kommer til full erkjennelse av at det eneste våben som kan føre frem i deres livskamp, ligger i deres ånd. Den største vanskelighet ligger kanskje allikevel ikke i å komme til erkjennelse av disse sannheter, men i å praktisere dem. Det er overmåte meget av skjebne også i menneskenes kulturutvikling, og deres verden er såre rik på teknisk-organisatoriske vidundre som ikke mer eier liv og blod i sig og strengt tatt er som utdøde dyr å regne. Men de utdøde kulturdyr er mere seiglivet enn alle andre, intet er vanskeligere enn å slå dem helt ihjel. De eier mange ganger tusen liv og tusenårig liv, og de er ofte skjønne og ærefryktinngydende, slik som utdøde former alltid var. De danner den store bøigen i kulturutviklingens historie. Skal civilisasjonen kunne

bryte frem gjennem den, så kan det bare skje ved at de to største åndsmakter på jorden, videnskapen og religionen, holder op å slåss innbyrdes og i steden inngår en hellig allianse mot felles fiender. Og fikk de så den tredje åndsmakt, poesien, med, så kunde fienden angripes på alle fronter.

Den eksakte utforskning av livet munner ut i erkjennelsen av livsutviklingen på jorden som en sammenhengende, rett opstigende linje. Den peker derved i begge ender utover sin egen rekkevidde, over i det metafysiske, transcendentale. En rett linje er jo i sig selv et transcendentalt begrep, likesom ånd er det. Men det er bare det stykke av linjen som løper gjennem jordens livshistorie og som kan gripes og følges av våre ytre sanser, som er tilgjengelig for den eksakte forskning. Den kan ikke gripe «de første og de siste ting», ikke forklare hvor livet kom fra og hvor det går hen. Den gir sig av med foreteelsene, ikke med tingenes innerste vesen. Den kan studere hjernens celler og baner og deres forbindelse med sjelsfunksjonene, den kan trenge dypt inn i kimcellens verden og kartlegge også den, den kan følge veien fra denne organismenes «innfoldelsestilstand» til deres utfoldelsestilstand — det som vi kaller utvikling. Men aldri kan den fatte og forklare den egentlige sammenheng mellem hjernecellene og åndslivet eller mellem kimcellens struktur og de veldige makter som rummes i dette uanselige legeme. Jo dypere den trenger inn, jo mere vider perspektivet sig ut mot det ufatteliges uendelighet, og den sander Leonardo da Vincis ord at «virkeligheten er vidunderligere enn alle undre».

Den som har sett innover i livet og utover i livet så langt synet rekker uten noget steds å øine en grense, han trenger ikke å søke ut «mellem himmel og jord» for å støte på ting hans skolelærdom ikke kan begripe. For den som selv har arbeidet og søkt og tvilet sig frem til dette punkt, står vel det endeløse utsyn det gir, som det høieste et menneske overhodet kan nå på jorden, og han begjærer ikke mere. Slik stod engang Moses, efter i 40 år å ha kjempet sig frem gjennem ørkenen med sitt svake og gjenstridige folk, på bergets topp og så inn i «det forgjettede land», og den nidkjære Jehova «straffet» sin egenrådige profet ved å la ham få dø med det for-

gjettede land i sitt bryst, mens folket vandret inn i landet som fløt med melk og honning — og endeløs strid om disse herligheter.

Men det kan ikke være alle menneskers sak å kjempe sig frem gjennem ørkenen til det store utsyns herlighet. Og så kan vel saktens den eksakte forskning i stolt og beskjeden selverkjennelse villig og gjerne la sin tvillingsøster religionen spinne videre på den tråd den selv ikke kan følge lenger. Videnskapens erkjennelse av jordens liv som en ubrutt sammenheng «fra evighet og til evighet» er dog det innerste åndsinnhold, den kostelige eleksir i alle høiere religioner, som de gjør tilgjengelig for menneskene ved hjelp av *sine* symboler og lignelser, som er andre og taler til andre sanser enn videnskapens.

I ingen annen religion finner videnskapen om livet den rene åndsbevissthet den selv munner ut i, så klart uttrykt som i den livslære som Jesus av Nasaret forkynte for de fattige fiskere. Tar vi tilbørlig hensyn til den forskjell som alltid må bestå mellem videnskapens og religionens sprog, så tør vi vel si at vi her står overfor det dypeste slektskap, man kan fristes til å si identitet. Det som har gjort kristendommen til jordens sterkeste og tillike utviklingsdyktigste religion, er vel nettop dette at dens innerste kjerne er en krystallklar intuitiv begripelse av livet, denne «visdom» om livet som alltid syntes å gro villigere i morgenlandene enn i vestens mere bevisst og fornuftmessig arbeidende kulturverden. Man har lagt megen vekt på det skarpt dualistisk klingende Kristusord «Mitt rike er ikke av denne verden». Men kan vi egentlig si at dette ord er jordfornektende eller at det lyder fremmed for menneskesinnet? Gir det ikke snarere i all sin pathos det klareste uttrykk for den alltid kjempende og søkende menneskeånds innstilling overfor jorden og dens liv, for den uovervinnelige dualisme i menneskeånden selv, ja vi kan næsten si, for «det sukk som går gjennnem all skapningen» og er drivfjæren i all virkelig utvikling? Alltid bodde det vel mere i mennesket enn i menneskets verk, og alle som for alvor har villet noget og satt sitt liv inn på det, har vel gjort den samme, på en gang bitre og stolte erfaring, at det de egentlig vilde, det lar sig ikke realisere i denne akkordens og kompromissets og nærings-

sorgens verden. Dypt i sin sjel bærer mennesket billedet av det absolutte, men alltid når det bare det relative. Derfor er det en evig uferdig, evig utilfredsstillet skapning, i uløselig tvedrakt med sitt miljø jorden. Den klinger i alle tonearter ut i menneskenes sang — fra den sublime resignasjon i Goethes ord:

Lass der Sonne Glanz verschwinden!
Wenn es in der Seele tagt,
Wir im eignen Herzen finden
Was die ganze Welt versagt,

til den ærlige streben efter litt efter litt å virkeliggjøre på jorden personlighetens innerste følelse av livet som driver Rudolf Nilsens unge menn til i mødige nattetimer å arbeide sig frem til nøktern, målbevisst klarhet «gjennem drømmen om det land der nummer 13 ikke er».

Menneskene er jordens høieste trær. Alltid strever de efter å stikke kronen høiere og høiere op gjennem skyene, alltid holder roten igjen og binder dem til jorden. Og strekker de sig altfor sterkt, så løsner roten og kronen visner, og det er bare de som har den dypeste og sterkeste rot i jordens skjød som kan nå de høieste høider. Alltid var det steileste oprør mot livet på jorden sprunget ut av den dypeste trofasthet mot og samføling med livet på jorden. Slik var det også med kristendommens «glade budskap», som klinger så forunderlig sammen med evolusjonens lære om det centrale i livsutviklingen. Vi møter det på alle hold i evangeliene, helt fra opsangen av, i det vidunderlige eventyr om de viseste og mektigste konger som nedla sitt gull og sin røkelse og myrrha foran det lille fattige nyfødte menneskebarn, som eiet hele verden i kim. Vi møter det overhodet i hele denne tidligere ukjente, overordentlig høie vurdering av barnet som den som står «himmerikes rike» nærmest, og av dem som med et uttrykk som er lett nok å forvrenge, er kalt «de fattige i ånden», det er nettop de i egentligste og beste forstand primitive mennesker, de uferdige, ubefestede og ustivnede, de som enda eier all vekst og utvikling i sig. Vi møter det også i den dype og varme medfølelse med dem som vakler, også med dem som feiler og faller. Og på en næsten paradoksal måte i det ideal til efterføl-

gelse som settes op for de travle mennesker som øder tid og krefter i så mange slags ørkesløse bestrebelser. Det er ikke lenger som i gamle dager den flittige maur som skal være menneskenes læremester i visdom, men tvert imot de «lettsindigste» av alle skapninger, fuglene i luften og liljene på marken, de som ubesværet av tilværelsens kamp lar idag være idag og øser all sin skjønnhet og livsfylde ut i det flyktende øieblikk — og som dog klarer livskampen så misundelsesverdig godt. Og i motstrid mot dette lyse syn på alt som eier livets spontanitet og mykhet i sig, i den knusende dom, på den ene side av den altfor kloke forsynlighet som driver sine korrupte affærer helt inn i templets forgård, og på den annen av samtidens ærverdigste kulturforsteninger, de skriftkloke og fariseerne. For alle forvillelser som er sprunget ut av livets altfor sterke spenning og blodets altfor store varme, finnes det forlatelse hos Guds og menneskenes sønn, kun ikke for den bleke og kolde dyd som setter sin snusfornuftige egenrettferdighet op mot livets egen hellige ånd.

AF NAADE — VED TRO — TIL GODE GERNINGER

Prædiken ved det lutherske Verdenskonvents Aabningsmøde
af H. Ostenfeld.

Ef. Kap. 2 V. 8—10: «Af naaden er I frelste ved tro, og det ikke af eder selv, Guds er gaven, ikke af gerninger, for at ikke nogen skal rose sig. Thi vi er hans værk skabte i Kristus Jesus til gode gerninger, som Gud forud beredte, for at vi skulde vandre i dem.»

Det store spørgsmaal for mennesker har altid været og er endnu: Hvorledes kommer vi i samfund med Gud, saa vi kan have hjemme hos ham? Det er ikke spørgsmaalet om Guds existens. At Gud er til, gaar man ud fra som noget givet. Denne forudsætning finder vi overalt, hvor der findes mennesker lige fra de lavest staaende til dem, der har hævet sig til den højeste kultur. Men man føler sig staaende foran et svælg, en afstand mellem Gud og mennesker. At bygge bro over dette svælg, og at overvinde denne afstand har været menneskehedens higen og bestræbelse fra først af, som vi hører derom i fortællingen om opførelsen af Babelstaarnet, og som det gentager sig ved forsøgene paa at opføre tankebygninger, der skal naa op til himlen, paa at danne religiøse kulter og skikke, der skal gøre det muligt at naa Gud.

Alle disse forsøg vilde ikke føre til noget og kunde det ikke, thi mennesket kan ikke end ikke ved opbydelsen af sin højeste kraft svinge sig op til Gud.

Saa kommer Jesus Kristus. Han kunde sige til den fattige kone ude ved brønden: «Om du kjendte Guds gave.» Det var en ny tanke for hende. Hun kjendte Guds magt, hun kjendte Guds krav — men at det første hos Gud er hans gave, at *han* vil gøre begyndelse, havde hun aldrig vovet at tænke.

Dette var det nye og store, som Jesus forkyndte med myndighed, fordi han var kommen fra Gud: Gud er faderen som løber den fortabte søn i møde, for at faa ham hjem, forat der kan blive fuldt samfund mellem Gud og mennesker.

Det, som adskiller, er nemlig ikke afstanden mellem endelighed og uendelighed, denne afstand er en tankebestemmelse. Det som volder adskillelsen er synden, det onde i mig.

Nu giver Paulus i de oplæste ord af Efeserbrevet et samlende udtryk for sit evangelium, hvorledes *han* forkynder, at forbindelsen og samfundet med Gud kommer i stand. Det sker ikke ved menneskers præstationer, men Gud er den, som handler og virker. Gud er den, *som begynder*. Han siger: «af naaden», «Guds er gaven», «hans værk er vi». Og Gud er ogsaa den virksomme i *fortsættelsen:* «Gud lagde forud de gode gerninger til rette, at vi skal vandre i dem». Men Paulus' tankegang er saa fjern som muligt fra magi og mekanik. Han taler ikke om mennesker, som var det livløse ting. Vor stilling og opgave for at samfundet med Gud skal blive virkelighed, er: «ved troen og det ikke af eder selv», «ikke af gerninger for at ikke nogen skal rose sig». Det er et vidunderligt udtryk: «ved troen», lige fjernt fra præstationer, som vækker selvglæde og selvros, og fra den rene passivitet, hvor der kun sker noget med en, og ikke i en. «Ved troen» vil sige ved udfoldelsen af den *evne til at tage imod,* som er nedlagt i et menneske.

Det var den lutherske reformations storhed, at dette gamle guld blev draget frem: — «ved troen». Der havde lagt sig støv derpaa, og det naturlige menneskes tankegang om en ligestillet *samvirken* mellem Gud og mennesker var bleven raadende. Luther havde af egen oplevelse erfaret, hvorledes et menneske kommer til korte selv med opbydelsen af alle sine egne kræfter, men ogsaa erfaret, hvorledes Guds frelsende ord kan bære oppe, naar det gribes i troen. Da han laa i sin klostercelle og klagede: min synd, min synd! var det ikke særlige synder, der foruroligede ham, men hans sjælevaande hidrørte fra, at han var borte fra Gud; der var kommet noget mellem ham og Gud. Derfor var det ogsaa det levende ord om syndernes forladelse, som blev hans trøst, det ord, hvorom han selv senere siger: «Hvor syndernes forladelse er, der er ogsaa liv og salighed.» Det, han selv havde levet, forkyndte han i

sit budskab. Han havde vundet ind til Gud og fundet fred og hvile hos Gud «ved troen alene».

Men denne reformationens genvundne skat: «af naaden er I frelst ved tro», som er det umiddelbare udtryk for samfundet mellem Gud og mennesker, kan ikke uden at tage skade omsættes til en theori om dette forhold. Hverken en rigtig eller en forkert theori kan erstatte selve sagen, det ganske umiddelbare forhold. Selvfølgelig er en god og rigtig theori at foretrække for en forkert og overfladisk, men selv den rigtigste theori kan ikke gaa i stedet for sagen selv. Havde vi den mest orthodokse lutherske lære, saa havde vi dog ikke det som Luther vandt og Luther prædikede. En lære vil altid have en tilbøjelighed til at give et system, at udjævne modsætningerne, men i det umiddelbare, personlige forhold til Gud findes en spænding mellem modsætninger, som vel ikke kan tænkes sammen, men leves sammen. Naar Luther taler eller skriver om Gud, saa er det altid den Gud, han staar i det ganske umiddelbare forhold til. Derfor er han den store, kristelige personlighed, fordi livet for ham er saa ubetinget det første, og læren derom det afledede. Han kunde tale om de højeste og dybeste ting saaledes, at børn kunde forstaa ham, thi børn er umiddelbare og ikke besværede af de vanskelige spørgsmaal, som vedrører theorierne angaaende de forhold, som de dog har oplevet. Navnlig i sin lille katekisme har han vist, hvor umiddelbart han levede, og kunde gengive, hvad han havde levet — højest naar han i forklaringen til 2. trosartikkel.

Dette er forkyndelsens ideal! paa umiddelbar og enkel maade at kunne gengive det liv, som man umiddelbart har oplevet, og jo mere en forkynder kan give et ukunstlet og ligefremt udtryk for det, som lever i ham, des mere nærmer han sig dette ideal.

Hvad skal nu vi, som i Jesu Kristi menighed kalder os efter Morten Luthers navn, *gøre med den lutherske arv?*

En aandelig arv kan man ikke behandle som en død udvortes ting, uden at baade arven og vi selv tager skade. Det har Jesus tydelig nok forklaret os i sin lignelse om de betroede talenter, hvor tjeneren som gravede sin talent ned, fik høre sin herres domsord.

Hvad skal vi da gøre med vor lutherske arv? Vi skal først *besinde os paa dens besiddelse.* Vi skal rette det spørgsmaal

til os selv, om vi kan sige det efter: «Af naaden er vi frelste ved tro», om vi staar i troens lydighed og i troens fulde forvisning, thi disse to betinger hinanden. Besiddelsen af den lutherske arv kan blive svækket paa to maader. Troen paa, at jeg ejer mine synders forladelse, kan afsvækkes til, at jeg engang vil opnaa mine synders forladelse. Men ud af en saaledes afsvækket tro kommer der ingen kraft til at sejre i livets strid og i helliggørelsens kamp. Eller den umiddelbare troens forvisning kan afsvækkes til, at man har den rette lære om troen og dens virkning. Men som billedet af et hjem aldrig kan erstatte hjemmet selv, saaledes kan det umiddelbare trosforhold, hvorved jeg har adgang til Gud som barn til sin fader, ikke erstattes af en lære om disse ting. Og livet vil vise, at der i læren altid er fare for at noget selvisk indsniger sig, thi læren bliver jo til ved *min* bearbejdelse af det umiddelbare forhold. Lad os holde læren i ære til dens eget brug, nemlig at skabe tankeklarhed, saavidt denne kan naaes, men aldrig til at erstatte det personlige forhold til Gud. I dette ligger, at det er noget *fast og afgjort,* men ogsaa at det som et umiddelbart forhold er noget *levende og voksende,* og derfor ikke noget færdigt og afsluttet. *Vi skal ikke rose os of vor lutherske arv,* thi saa forsvinder den for os; naar vi er glade for os selv, saa bliver det «af gerninger», men vi skal *takke Gud for den;* jo mere inderligt og ydmygt vi kan takke Gud for hans gave syndernes forladelse, des tryggere bliver vor besiddelse af den. Det kan ikke være andet end at den lutherske arv er udformet forskelligt i de forskellige lande og under de forskellige forhold, hvorunder der leves. Nu er vi samlede her rundtomkringfra for at opleve og bestyrkes i, at det, som er fælles for os, er det stærkeste og jo mere vi ved dette møde kan lære at takke Gud sammen for hans naade, som er givet os, des mere vil vi blive bestyrkede i det rette brodersind og i fællesfølelsen indenfor det samme hjem, og dette er et af formaalene ved vor sammenkomst.

Men foruden at besinde os paa vor lutherske arv og takke for den, skal vi ogsaa *bevare den.* Hvorledes skal vi bevare denne arv? Om vi vil udsondre os og sætte os til rette paa vor aandelige arv, vil det snart vise sig, at den smuldrer hen for os. En aandelig arv kan kun bevares ved, at vi *selv lever i den og deler den med andre,* at vi bruger den til at tjene andre

og gøre dem delagtige i den. En ydre arv, som bestaar i penge eler papirer, kan man bevare ved, at man laaser den ned i en skuffe; der formindskes den ikke, men papirerne bærer sine renter. Bestaar arven i en forretning eller jord, saa maa der arbejdes med den, for at den skal bevares, ellers gaar den ned i værdi. Er der tale om en *aandelig arv,* da er afsondring fra andre for i glæde at hengive sig selv til nydelsen af besiddelsen, den lige vej til at miste, hvad man havde. Det er *sektaanden* der er paa færde, og i sektaanden er der et stykke selvglæde.

Den aandelige arv kan kun bevares ved at man *vover noget* med den, giver den ud for at tjene med den, saa at den omsættes. Den er jo ikke skabt af mig selv, men den er mig betroet af Gud. Saaledes er det med vor lutherske arv: «Af naaden er I frelste ved tro ikke af eder selv, Guds er gaven». Sætter den lutherske kirke sig til rette i glæde over den rige aandelige besiddelse og glemmer Luthers første these, at »Kristus har villet, at de kristnes hele liv paa jorden skal være en bod», da er intet vissere, end at menigheden vil tabe sin kraft, og at lysestagen vil blive flyttet. Vi maa have den tillid til Gud, at hans gave er saa rig og stor, at der bliver nok til os, naar vi deler ud deraf, ja at vi beviser gavens guddommelige oprindelse ved at dele ud deraf til andre. Vi maa vogte os for en *kvietisme,* som i al oprigtighed har fundet hvile i retfærdiggørelsen af tro, men som ikke kommer videre. Det som var begyndelsen og udgangspunktet blev slutningen. Man har sagt, at i den lutherske kirke kunde retfærdiggørelse og helliggørelse ikke ret faa forbindelse med hinanden. Det er muligt, at der kan være noget i denne kritik, naar den rettes mod den lutherske theologi, men det rammer ikke ham, som gang paa gang betonede, at et godt træ maa bære gode frugter, en god mand maa øve gode gerninger, selv om de gode gerninger ikke kan skabe en god mand.

Vi skal hjælpe hinanden til fornyelse i Luthers glade *virkelyst* for at tjene med det, som ham er betroet. Det er sandt, at vi her skal vogte os for en overfladisk selvglæde ved virksomheden, og vi trænger til at høre ordene om de gode gerninger, som Gud forud har lagt til rette, at vi skal vandre i dem. Thi heraf følger, at det ikke er os, som skal finde paa eller skabe særlige gode gerninger. Gud har lagt dem til rette, og

for os gælder det om, at faa øje paa dem for at vandre i dem. Guds vej er anlagt ogsaa for os. Vi maa lære den at kjende og vandre ad den. Herren er den, som virker og vil lede arbejdet; for os gælder det om at agte paa hans vink og gaa ham til haande. Der er i vore dage et spørgsmaal, som optager mange kristnes tanker, og det er spørgsmaalet om den kristne kirkes enhed. Dyb beskæmmelse over delthed og splittethed har fyldt manges sind, og en stærk længsel efter, at Jesu bøn maa opfyldes, at «alle maa blive eet». Her har den kirke, som har taget arv efter Morten Luther, og som blandt sine bedste klenodier har hans lille katekisme, en stor opgave. Jeg tænker i denne sammenhæng ikke paa den lutherske dogmatik, thi jeg har ingen forhaabning og heller intet ønske om, at alle kristne i deres læreopfattelse skal blive eet. Jeg tænker heller ikke paa vor gudstjenesteordning, hvor højt jeg end skatter den, thi jeg anser det ikke nødvendigt for enhed, at vi har de samme gudstjenesteformer alle vegne. Men jeg tænker paa Luthers umiddelbare Gudsforhold; for ham er Gud faderen, hos hvem barnet hører hjemme. Om barnet kan danne sig et fotografisk nøjagtigt billede af sin fader, er meget usikkert, men barnet har et *levende* billede og indtryk af sin fader. At have hjemme som barn hos sin fader er betingelsen for at have broderkjærlighed til sine søksende. Guds faderlighed og broderkjærlighed til mennesker maa gaa haand i haand. Er disse forenede, saa under man ogsaa hinanden frihed til at indrette sig med lære og kultusformer som det tjener opbyggelsen.

Gud velsigne det lutherske verdenskonvent, saa vi maa faa den frugt deraf, at vi uden at forfalde til menneskedyrkelse kommer til at takke Gud inderligere for Kristi herlighed, som er afspejlet i Luthers liv og vidnesbyrd, og at vi bliver dygtigere til at tjene med, hvod os er betroet — til Guds ære og den arme verdens frelse, at vi maa holde fanen højt og følge den:

«Af naaden er I frelste ved tro, og det ikke af eder selv, Guds er gaven; ikke af gerninger, for at ikke nogen skal rose sig. Thi vi er hans værk, skabte i Kristus Jesus til gode gerninger, som Gud forud beredte, at vi skal vandre i dem».

RELIGIONSSAMTALEN I MARBURG
ET 400 ÅRS MINNE

Av sogneprest dr. L. Selmer.

I de første dager av oktober er det nøiaktig 400 år siden Luther og Zwingli og flere av reformasjonens ledende menn møttes i Marburg til en såkalt religionssamtale. Det kan være verdt å minnes denne begivenhet, som i samtiden vakte stor opsikt innen hele den evangeliske verden, og som i betydning og med hensyn til dramatisk spenning kan sidestilles med Worms og Augsburg. Det var første og eneste gang Luther og Zwingli kom i personlig berøring med hverandre, og møtet fikk derfor stor betydning for reformasjonens fremtidige utvikling.

Samtalen eller konferansen, som vi kunde kalle det med et moderne uttrykk, var ikke Luthers verk. Det var her som så ofte politikkerne som stod bak, og som naturlig nok ønsket en felles og samlet front av alle protestanter, da deres politiske stilling like overfor katolikkene nylig var betydelig forverret efter riksdagen i Speyer våren 1529. Og den dyktigste diplomat blandt de lutherske fyrster var den unge og handlekraftige landgreve Filip av Hessen. Han kom i forbindelse med Zwingli, som i motsetning til Luther interesserte sig sterkt for politikken og arbeidet for å samle de evangeliske til et stort angrepsforbund mot katolikkene. Men karakteristisk nok for tidens tankegang fant man det nødvendig først å komme til enighet om alle teologiske lærespørsmål. Luther hadde ingen sympati for politiske maktmidler og hadde liten tro på noget resultat av slike forhandlinger, men Filip fikk til slutt overtalt ham og hans nærmeste venner til å komme til Marburg uten, som det synes, å underrette Luther om at Zwingli personlig vilde møte. Skjønt ubehagelig overrasket herover drog han sig dog ikke tilbake, men samtalen holdtes i Marburg 1.—3. oktober med en rekke av de mest fremtredende evangeliske teologer som tilhørere.

Forhandlingene kan ikke egentlig sammenlignes med vår tids konferanser, hvor man søker å utveksle meninger uten den bestemte hensikt intellektuelt å overvinne sin motstander. Religionssamtalen i Marbrug hadde mere likhet med de gamle disputaser, hvor det gjaldt med alle dialektikkens midler å sette sin motstander til veggen og få ham erklæret for beseiret. Zwingli var utvilsomt en meget slagferdig mann og mere bevandret i dialektikken enn Luther, dertil var han mere smidig og diplomatisk, så både deltagerne og eftertiden for det meste har fått det inntrykk at Zwingli var den fredsommelige og eftergivende, mens Luther var stiv, påståelig og umedgjørlig. Senere undersøkelser har dog vist at dette i virkeligheten ikke holder stikk.

Landgreven hadde ordnet forhandlingene meget diplomatisk. Han vilde ikke med en gang føre hovedkjempene Luther og Zwingli sammen, men den første dag, den 1. oktober, diskuterte Luther med Zwinglis venn, den mere fredsommelige Økolampadius og Zwingli med den mildere Melankton. Man behandlet en rekke av de viktigste stykker i den kristne lære, således treenigheten, arvesynden, rettferdiggjørelsen og dåpen, og det viste sig at man kunde enes på de fleste punkter. Lørdag 2. oktober kl. 6 om morgenen møttes man så til de avgjørende forhandlinger i ett av landgrevens slottsgemakker. Ved et rundt bord midt i salen satt de 4 hovedpersoner: Luther, Zwingli, Melankton og Økolampadius, mens landgreven med en del fornemme gjester og en rekke andre evangeliske teologer utgjorde tilhørerskaren langs veggene. Luther og Zwingli var selvfølgelig hovedtalerne. Luther satte igjennem at samtalen foregikk på tysk. Noget nøiaktig referat blev ikke tatt, vi kjenner bare til hvad deltagerne og tilhørerne har berettet efterpå.

I to samfulle dager diskuterte man om nadverden uten å komme til noget endelig resultat. Man behandlet spørsmålet både fra den dogmatiske, eksegetiske, kirkehistoriske og filosofiske side, debatten var het, og ordene falt undertiden skarpe og drøie, som skikk og bruk var under datidens disputaser. Man kunde også fortape sig i rene spissfindigheter, som ingen saklig betydning hadde. Resultatet sammenfatter Luther slik: «likesom I ikke vil bøie eder for vår tekst, vil vi heller ikke

bøie oss for eders fortolkninger». Som bekjent holdt Luther meget sterkt på ordlyden i innstiftelsesordene. Det fortelles at han med kritt hadde skrevet under bordteppet: Hoc est corpus meum (dette er mitt legeme), og på alle avgjørende punkter løftet han på bordteppet og satte fingeren under ordet *est.* Zwingli henviste til Joh. 6, hvor der tydelig er tale om å ete og drikke på rent åndelig vis, og til alle de steder i N. T. hvor «er» er det samme som «betyr». Han støttet sig også til kirkefedrene, særlig Augustin, og hevdet rent filosofisk sett umuligheten av at Jesu legeme samtidig kunde befinne sig oppe i himmelen og på forskjellige steder på jorden.

Luther er ofte blitt beskyldt for bokstavtrelldom i sin stilling til innstiftelsesordene, og man har i læren om Kristi legemes allestedsnærværelse (ubikvitetslæren) og i læren om Kristi to naturers gjensidige påvirkning (communicatio idiomatum) funnet tydelige spor av den gamle skolastikks spissfindigheter. Det er også klart at Luther i sitt eksegetiske og filosofiske forsvar for sin nadverdlære har benyttet sig av forestillinger, begreper og spekulasjoner, som ligger vår tid fjern, og som derfor ingen beviskraft har for nutidsmennesker. Men det gjelder om for oss å forstå den *religiøse* interesse som lå bak hos Luther, og som trer ganske tydelig frem. Luther legger som sedvanlig vekten på det *objektive,* på Guds gave i nadverden og ikke på de subjektive virkninger hos deltagerne eller deres aktivitet i hyldning, bekjennelse eller takk. Og den objektive gave som gis, er Herren Kristus selv, som er personlig tilstede og møter sine aldeles som i den natt da han blev forrådt. Og Luther vilde ikke her skille mellem den guddommelige og menneskelige natur i Kristus, således at han efter sin guddommelige natur kan være tilstede overalt på jorden, men efter sin menneskelige natur må befinne sig på et bestemt sted i himmelen. Han spør om Jesus sitter på en gullstol med dyne ved Faderens side. Gud og med ham den forklarete frelser, som er ett med Guddommen, «er vesentlig nærværende overalt i og gjennem alle skapte vesener i alle deres deler og på alle plasser, så at verden således er full av Gud, og han fyller hele verden, men på samme tid er han utenfor verdensaltet og alt skapt.» Tror man virkelig at Kristus er nedsteget fra himmelen på en stige? Guds

høire side, som Zwingli og de andre påberopte sig, er ikke et sted, men betegner Guds makt. Der er altså en forskjell i selve Gudsbegrepet. Vi kan ikke efter Luthers mening skille det menneskelige i Kristi vesen fra det guddommelige. Luthers mening forklares av den svenske professor og domprost Pehr Eklund således: «Just som menneske er Herren i nadverden. Ja er han der ikke som menneske, så er nadverden ikke høidepunktet i den kristne gudstjeneste, alt har da tapt sin verdi. Frelser, guddommelig frelser, er han for oss alene som menneske. Et guddommelig hos ham, som ikke var menneskelig, kom oss ikke ved, et sådant finnes ikke hos ham, likeså litet som et menneskelig, som ikke var guddommelig.» Just Kristi manndom, hans menneskelighet er det altså som bringer alt guddommelig til oss. Det var således en sterk religiøs interesse, som drev Luther til å holde så bestemt på sin opfatning i nadverdspørsmålet. Han følte at der her var et dypere skille, så han kunde si: «Vår ånd og eders ånd kommer ikke overens, men det er åpenbart at vi ikke har den samme ånd.»

Hvad Zwingli angår, kan man ikke nekte at han også blev drevet av en religiøs interesse. Men hovedsaken for ham var å rense den kristne tro fra det magiske ved det katolske sakramentbegrep, som gjorde sakramentets virkninger uavhengig av menneskets subjektive forutsetninger, og i steden betone den personlige stilling til Gud som det ene avgjørende. Zwingli var også mere av en humanist enn Luther og la større vekt på det klare, forstandsmessige og logisk riktige. Han vilde derfor helt åndeliggjøre religionen og kunde ikke tenke sig at det ytre og synlige nogensinne kunde være gjenstand for tro og være objektive bærere av den guddommelige nåde. Den religiøse hovedtanke var for Zwingli forestillingen om Guds allmakt, og Kristi frelsergjerning kunde derfor ikke spille den rolle for ham som for Luther. Og sakramentene kunde derfor heller ikke få synderlig vekt. De var for ham kun ytre tegn og symboler, som kunde hjelpe den troende til å tilegne sig de åndelige goder, som på denne måte er symbolisert. Og nadverden blev et erindringsmåltid om Kristi historiske soningsdød. Kristus er kun nærværende efter sin guddommelige natur på samme måte som han er tilstede hos alle som er samlet i hans navn.

Der var således en dypere religiøs motsetning tilstede mellem Luther og Zwingli, og det var derfor kun naturlig at de ikke kunde komme til full enighet. De var jo også begge selvstendige og ledende menn med ensidighetens styrke, men også dens begrensning, så det var ikke egentlig deres sak å forstå og vurdere andres tankegang. Allikevel skiltes de under vennskapelige former. Luther gikk også efter landgrevens anmodning med på å sette op 14 artikler om de evangeliske grunnsannheter man fra begge sider kunde enes om. Og den 15de artikkel om nadverden fikk en fredelig formulering med slutningsordene: «skjønt vi ikke nu er kommet til enighet om Kristi sanne legeme og blod er legemlig tilstede i brød og vin, så skal begge parter vise hverandre kjærlighet, så langt samvittigheten tillater og flittig be Gud den almektige at han gjennem sin Ånd stadfester hos oss den rette innsikt.»

På grunn av en farlig sykdom (den engelske sved), som var brutt ut i Marburg, skiltes man hurtig og drog hver til sitt den 5. oktober.

Sammenkomsten i Marburg var ikke uten positive resultater. Luther var blitt overbevist om at Zwingli ikke hørte til «svermeråndene», og der hadde vist sig stor overensstemmelse på de viktigste punkter i den evangeliske lære. Allikevel bragte denne sammenkomst hverken de to reformatorer personlig eller de to grener innen den evangeliske verden nærmere hinannen. Hensikten fra begge sider var jo å overvinne motstanderen, og vi ser hvorledes begge parter siden tilskrev sig selv seiren. Luther var overbevist om at Zwingli og hans tilhengere i virkeligheten hadde gitt efter og vilde ha gjort helt tilbaketog også i nadverdspørsmålet, hvis de ikke hadde fryktet for sine menigheter, og Zwingli skrev kort efter i et brev: hvis nogen nogensinne er blitt beseiret, så har den uforskammede og hårdnakkede Luther draget beseiret derfra.

Det viste sig dog snart at begge parter fastholdt sitt standpunkt og måtte så gjøre, såfremt de vilde være tro mot sine religiøse grunntanker. Derfor blev der heller ikke noget av det organisatoriske og politiske samarbeide. For reformasjonstidens menn stod det enda som en umulighet å få noget sådant i stand uten full enighet i alle teologiske lærepunkter. Som en arv fra middelalderen fastholdt man tanken om den

ene kirke med et fast sluttet læresystem, som måtte anerkjennes av alle. De andre blev i større eller mindre grad betraktet som «kjettere». Individualitetens rett var enda ikke tross det reformatoriske gjennembrudd fullt anerkjent hverken for det enkelte menneske eller for det enkelte samfund. Derfor blev også den evangeliske kristenhet splittet, og hver gren utviklet sig i sin egen retning temmelig uavhengig av hverandre. Det er dog et spørsmål om dermed var så stor skade skjedd. På den måte beholdt i virkeligheten hver retning sin egenart, og i nyere tid har man lært bedre å respektere og anerkjenne hverandre.

Fra tid til annen har man dog sterkt følt nødvendigheten av nøiere samarbeide og sammenslutning ikke minst i vår egen tid. Men de nyeste bestrebelser for enhet innen kirken hviler dog på et annet grunnlag enn før. Man møtes ikke for å beseire og overvinne hverandre, men for fritt å utveksle meninger, å forstå hverandre og lære av hverandre, og hverken det enkelte menneske eller det enkelte samfund behøver derfor å opgi sin egenart. Derfor kan også vi evangelisk-lutherske kristne uten nogen brodd mot de andre glede oss over at Luther blev tro mot sin overbevisning og fastholdt det objektive grunnlag i Guds ord og sakramenter og det religionens mysterium, som har vært og vil bli innesluttet i Herrens nadverd. Jeg tror dette er just noget vår tid trenger og lenges efter.

L. Selmer.

DAN ANDERSSON

AV MARCUS LAUESEN.

«— — — jag är ingen filosof, utan bare en syndare.» Dan Andersson*) i «David Ramms arv».

Der er digtere, hvis værk fra vort første møde dermed synes os stort og af urokkeligt værd. Det behøver hverken at være stilens paatrængen eller dens blufærdighed og faamælthed, som er skyld i dette. Det behøver hverken at være en fortvivlelsens pessimisme saa sort som i Prædikernes Bog eller en Dickens' vidtfavnende humor og sejrende lyssyn. Det er noget bag om alt det, vi sanser ved selve mødet, noget ubestemmeligt, men stærkt, næsten organisk. Hvorfor er Shakespeare stor? Der kan siges hundrede grunde derfor. Og de kan alle være rigtige; men de er alle for smaa. Selve det gigantiske, som slaar imod os fra det skabende menneske, er betinget af et sammenspil mellem giveren og modtageren, et sammenspil, som foraarsager den sjælelige proces, vi kalder *oplevelse*. Og oplevelse kan aldrig begrundes. Hvor den var, er dens spor ikke bare uudslettelige indtryk, minder; der er sket en assimilation. En nok saa ukonstaterbar og usynlig proces. Men en proces; der sker kraftforvandling i vævene fra dette øjeblik; der arbejdes skjult.

Men det sker ogsaa, at en digters værk først synes os spinkelt, om end sandt. Det har ikke i sig denne overbevisningens stødkraft, som sætter os til vægs i det første gnistrende nu, hvor det opsuges af vore sanser. Men det har en hemmelig magnetisme; vi kan ikke slippe det. Det arbejder ikke i os, men

---

*) *Dan Andersson 1888—1920.* Værker: «Kolarhistorier» (1914), «Kolvaktarens visor» (1915), «Det kallas vidskepelse» (1916), «Svarta ballader» (1917), «På sju hav» (oversat efter *Kipling*, 1918), «De tre hemlösa» (1918), «David Ramms arv» (1919), «Chi-Mo--Ka-Ma» (1920). — Anbefales kan: D. A. Skrifter 1—4. *Tidens förlag*, Stockholm.

pusler omkring os. Og til sidst føler vi alligevel som en haand omkring vort hjerte, en varsom eller en haard haand, der vil værne eller presse haardt om det ømmeste i vort indre. Saa lang tid tog det for mødet at blive til oplevelse. Og ganske langsomt aabnes os som et perspektiv ind over digterens verden. Der var alligevel noget sejglivet, der kom for at kræve sin ret.

Med Dan Andersson gaar det saadan. *Udadtil* gik det saadan. Det er først nu, længe efter hans død, at han virkeligt er blevet opdaget. Men indadtil, hos den enkelte, der første gang møder ham i en novelle eller en ballade, vil det lettest ske, at han langsomt vokser til et format, som ikke findes paa litteraturens almindelige markedsdage. Der var eet eller andet, en tanke, et billede, som var helt for sig selv, og det har arbejdet sig fast og trukket mere med sig og vist os hans ansigt. Først som digter maaske. Men snart efter føler man pulsslaget af et menneske og véd, at digtningen bare var hans maade at hilse livet — og døden — paa.

Helhedsindtrykket af Dan Anderssons stil tillader os ikke at sætte nogen etikette paa ham. Det svinger mellem en nøgtern, noget ubetydelig hverdagsform, en ekspressionismes ubarmhjertigt grelle blottelse og en sikkert afvejet og vel forvaltet formidling af det umiddelbare, som er stoffet.

Der gik aldri skole i ham. Han var for «udannet», for lidt ex professio dertil. Hans næver lugter af fyrr og kul og af blod, som sprang, da han bankede paa himmerigs dør; og den samme duft slaar igennem hans stil. Men der var een grund til, at han aldrig kom i nogen baas (ud over den temmelig elastiske «proletardigtning»). Hans vandring var saa kort, men fyldt indtil sprængning af liv.

Han var søn af en fattig lærer langt oppe i Finnskovene. Tidligt har han maattet være med til skovarbejdet og kulsvierens gerning, været lærer, altid i kamp for det daglige brød, og til og med legemlig svag. Dette ydre har vel været medbestemmende for trækkene i hans digteriske ansigt, men ikke afgørende. Noget andet, det hans fader i et brev har kaldt *«den sinnets oro»*, har været vældigere og mere uovervindeligt og har fyldt hans livsdag med sin spænding. Angsten var tungere end kampen for dagligt brød, hvor fortvivlet fattigt det end kunde være, livet. Angsten, som rakte ud over døgnet, var stærkere.

Hans gamle fader har anet det tidligt og med uro set det gære i ham. Det er ikke nødvendigt, *paa forhaand* at kende hans liv, selv om hele hans digtning skal ses i forhold dertil. Thi han fortæller selv om, hvordan det var. I mangt og meget er hans digtning nok en maske, men med maskens karakter: *den røber mere end den dølger.* Om end præget i hans digtning er af stavnsbunden art, om end det er finnskovenes vældige natur som danner den dystre ramme og skænker den dens duft, saa man til sidst kan kende dens rod og oprindelse, saa er det dog tidligt en verden af indre art, som bliver genstand for hans kunst, — fordi den var det i hans liv. Til at begynde med er det mere miliøet, de omkringlevende mennesker, som han forstod nedefra og indefra. Senere bliver det helt hans egen sjæl og dens krav, han giver udtryk for. Ikke som nogen usmagelig selvspejling eller umaadeholdende bekjendelseslitteratur. Men i romanens eller balladens klædebon. Men, — naar vi skjuler os, er vi saa stort klogere end strudsen, som tror sig vel forvaret, naar den har begravet hovedet i sandet. Den stikker jo endda hele den tunge gumpe i vejret; der er nok, den kan kendes paa og rammes paa.

Og véd vi ikke til fulde, hvem *David Ramm* er? *Næsten* et pseudonym, *næsten* en dobbelgænger af digterens jeg; og hans livsgang er ikke trangere end digterens egen. Selvbiografi? Det er saa ligegyldigt, om en mand ser tilværelsens forgængelighed paa baggrund af natten i en skøges kammer i London, eller paa baggrund af de tanker, som fødes i forpint og længtende, men sandt sind. Det er ikke det væsentlige, tiden og stedet. Det andet, sindet, som sanser og ser og lider og vejer verden og vil hjælpe sig selv til sejr over livet, men ikke kan, fordi det er saa stærkt og kært, trods alt, livet, — det er det fælles, det er verden og det er sandheden.

Dan Andersson var opdraget i et pietistisk hjem, hvis fattigdom og religiøse gravalvor i meget har næret hans medfødte disposition til at leve livet i angst. Den pietistiske bekendelses verdensfordømmelse og dysterhed har i disse omgivelser, den mørke skovensomhed, snarere faaet endnu et strøg af skygge end af lys. Og fattigdommen i de egne er endnu haabløsere, udsigtsløsere end ellers. *Religiøst* var der to muligheder, som hørte hverdagen, ikke bare opgørets time til: *evig fortabelse* eller *evigt liv.* *Praktisk* var der ogsaa to muligheder, som *dag-*

ligt bankede paa døren: *at sulte* — eller *at arbejde* sit legeme frem til fattiggaardens port.

Da han 1914 debuterer med sine «Kolarhistorier», aabenbarer han ikke dette saa direkte; baade denne og «Kolvaktarens visor» (1915) og «Det kallas vidskepelse» (1916) er mere objektive skildringer af fattigdommens rige, men ikke mindre sandt og oplevet af den grund. Kunstnerisk sett er disse fortællinger ofte svage, selv om der ogsaa iblandt dem er ting af en fin episk afklarethed i handlingens opbygning. Men i det ukunstlede og friske virker netop skildringen tilforladelig. Der er noget helt igennem troværdigt over de mennesker, der i en ensom skovhytte beretter hinanden kulsvierens togter i eventyrets og i kærlighedens riger; og deres færd i natten, for at vogte den ulmende kulmile mod uvejret, er skildret saa djærvt og sikkert, som kun den kan gøre det, der har førstehaandskilden: erfaringen. Man har ikke uden grund fundet et *Jack London'sk* træk i disse vildmarksskildringer. Men mere end denne wild-west modernist har den svenske finnskovsskildrer sanset naturens mystik og baandet mellem denne og menneskene. Thi var han end for spinkelt og sart et nervesystem til at leve i denne robuste gerning, saa har han dog forstaaet dens mennesker fra grunden, *nedefra, indefra,* fordi han selv var bundet til samme jordlag. Saaledes er mystikken i de nævnte bøger skildret med en sandsynlighedens selvfølgelighed. Han staar hverken uden for eller oven for disse menneskers tro, — thi der er jo syn for sagen, — der *er* en aandeverdens indgriben. Var der ikke ganske tydeligt midt i natten en lem, der slog i med et brag og vækkede Mads og forkyndte ham, at nu var der noget galt paa færde? Var det ikke sandt, at da de stod op midt i natten for at vandre til milen efter dette varsel, da var der sket et skred i den, som kunde have været skæbnesvangert? Ingenting at tage fejl af. Eller hvem tvivler om, at djævelen har besøgt baade den ene og den anden i bygden for at købe en evig sjæl for en forgængelig jordisk rigdom? «Företal» til «Det kallas vidskepelse» er et skønt digt om uglen fra Loaland, visdommens og skæbnens fugl, som har mangt at berette. Og saadan er ofte Dan Anderssons hu, stille som visdomsfuglen, som med lydløse vingeslag nærmer sig til steder, hvor det ufattelige og uudsigelige sker, til grænsen mellem liv og død.

«Hon minns det viskande mörkret
kring byn, som var obygd förr,
där hon väntat i dystra nätter
framför döende skogmäns dörr.»

Alle disse beretninger bærer først og fremmest baggrunden, billedet af landet, bredere og mere indgaaende skildret end i romanerne og i digtene, hvor alt er koncentreret og hævet op under kunstens stjernelys. Og de viser menneskene, i hvis selskab han er groet. Endelig, og ikke mindst, aabenbarer de rødderne dybt nede i folkegemyttet, ja, længere endnu ned i naturens rige, før menneskehaanden gjorde sig jorden underdanig. Det er det elementæres muldduft og det primitive menneske i kamp mod det dæmoniske. Det viser den naturlige og den kulturelle arv. Han har skildret det uden al smægten og sentimentalitet, med en respekt for kendsgerningernes nøgternhed, som vi finder den hos *Kipling*. Det er maaske et motsætningens værge, at den overnervøse elskede Kipling, den rolige, mandhaftige, saglige. Og er undertiden den roligt berettende form et forhæng, han bruger for ikke at vise sit eget ansigt, saa ser vi dog ofte dette forhæng bevæge sig, og vi aner dybder af gaadefuldt, angstfuldt liv bagom det. Og hvad er angsten? Oh, hvad vil der ske, om alt dette, vi kalder tid og som omgiver os med glæde og gru, engang er standset; hvad om dette fattige, flygtende, forfærdende, fængslende, frigørende nu ikke var der mere, om det blev til evighed? — Saadan som *vi* er, med det *vi* har, og mest med det vi *ikke* har?

*

«Den sinnets oro» var for stærk. Den vilde frem og kræve liv og kræve sin egen form. Den fik det i digtene. Dens udslag sporedes ogsaa i kulsvierhistorierne. *Dødsmotivèt* er allerede dér fremtrædende, angstens ustadige pulsslag slaar allerede igennem dér. Men ikke nok. Den vilde dyrkes som det den var: hans livs fattige fylde.

I romanerne «De tre hemlösa» (1918) og «David Ramms arv» (1919) faar hans karakter og grundstemthed sit mest direkte udslag og sin mest anskuelige form, om det end ofte i digtene har faaet sublimere udtryk. Men her er via et vita dolorosa. Dette liv, der ogsaa maa lyde den ubrydelige lov, at *een saar, den anden høster.* Her er det *slægtens, blodets* arv.

Om man skulde give en karakteristik af disse romaners indre verden, vilde man egentlig være nødt til at finde paa ganske nye ord. Thi selv om Dan Andersson ikke kan siges fri for paavirkning, har han formaaet at forvandle sit stof til en saa personligt fortættet digtning, at man føler sig mødt af noget nyt og ukendt.

Et sted siges der om en skøge: «Hon begriper allting så där *nedifrån,* som man måste begripa för att kunna känna riktigt. De där fina, som sysslar med de fattiges gåtor, dom kan ju inte veta något». Deri ligger den litterære bestemmelse af hans forfatterskab, men ogsaa den menneskelige.

Det viser sig straks i skildringen af de gamle, den fattige skrædder og hans hustru, der beder og beder og takker Gud. Det religiøse er ingen modesag og ingen effekt hos digteren. Det er opfattet og gengivet som livsbehov, af dybsens nød. Og de overfølsomme sange om den himmelske ven staar der som den sande enfoldigheds udtryk. Jordens lykke er saa lille, men disse luvslidte ord dækker over ting, som vejer op imod livets byrde.

Og fattigdommens psykologi, som den findes i hans værk, kan ikke sammenlignes med noget andet i skandinavisk digtning. Fattigdommens indslag i menneskesindet er det, fattigdommens sandhed hinsides al ynk og klage. Det er ikke savnet af dagligt brød, det er ikke de lurvede klæder, som piner mest. Nej, det er de andres øjne. Naar nu denne fattigdom blev menneskets livskaar, da skal det helst være hans tunge hemmelighed. Ogsaa det er saa elementært sanset, at man føler det som en del af digterens og eens eget liv. Allerede i dette lader man en tanke gaa til *Dostojevski.* — Kort før sin død skal Dan Andersson have sagt til een af sine venner: «Det är besynnerligt, vad livet ändå är karamasov'skt.» Og visseligen, den store russer har betydet meget for den livserkendelse, der ligger til grund for Dan Anderssons digtning. Thi ingen havde taget livet mere alvorligt. Dan Andersson havde brug for dette. Thi om dette fattige liv blev taget alvorligt, blev det nok tungere, men tillige større. Der aabnedes perspektiver fremover, samtidigt med at der anes uhyre dybder og afgrunde.

Derfor blev det livets dobbelthed, som blev emne for hans kunst. Livet synes saa tilfældigt, saa kaotisk meningsløst, men tillige saa uendeligt viist. Det er saa skønt at gaa paa jorden, blandt mennesker, bygge og skabe, men det er saa tungt at vide, at alt, hvad menneskehaand har rørt, er forgængeligt som mennesket selv. Og i mennesket var det den skæbnesvangre splittelse, han saa. Om man var klog eller gal, det kommer ud paa eet. Mennesket er dog splittet mellem jordisk attraa og himmellængsel. Han fører sine skikkelser helt ned i dybet, i det amoralske, for at de i hele deres ynkværdighed kan rejse sig i skriget efter Gud. Og beskyldningen for sadisme er uretfærdig. Her er kun *kval*. Men det er nødvendigt at vise den, for at mennesket i dybet skal erkende sin afmagt. Gaar mennesket i stykker, det faar være; livet, som er uden for al tid, lever evigt. Derfor er ogsaa hans sidste ord til livet dette: «O Gud, vi tacka dig för allt, du gav och tog!»

Man kan ikke tale om pessimisme, men vel om et bestemt nej til tilværelsen. Og dette nej siges i samme andedræt som det største ja, som ikke længere er menneskets tale, men Guds.

Man kalder Dan Anderson proletardigter. Og det er rimeligt paa grund af hans oprindelse og hans digtnings miliø. Men han har aldrig gaaet med til nogen social propaganda. Han kendte mennesket for godt, vidste vel, at det var bedst at tale sagte om idealerne. Blandt hans digte, der endnu ganske kort skal omtales, er der en del med socialt præg. Det er fattigdommen og dens love, han ogsaa dér har forstaaet ud fra dens egen verden.

Selve tankestoffet ligger mest anskueligt i hans prosa. Men lyriken er vel nok hans mest personlige digtning. Faa har i det moderne Sverige naaet en saa enkel og dog mangfoldig form. Der er vel digte, som udadtil er svage. Men der er tillige vers, som er en Fröding værdig. Der er klange af gammel svensk salmetone og spillemandsvise, rødderne i den hjemlige jordbund.

Der er næppe noget motiv, der kommer saa hyppigt til orde som *dødsmotivet*. Ikke nogen romantisk, men en hel og haard virkelighed, som mænd af hans art *maa* færdes med døden som nærmeste nabo fra dag til dag. Mest personlige er vel disse

digte, fordi de ofte har det sindets værge, vi kalder humor. Det som gør en tung alvor endnu tungere, endnu sandere i sig selv, men lettere at bære. Nogle herlige strofer er f. eks. disse fra «Jungmann Jansson»:

«Kanske döden står och lurar bakom trasiga koraller,
han är hårdhänt, men hederlig, så sjung hej å hå!»

Og videre denne gestus, som kun dækker over en dyb menneskeviden:

«Kanske glömmer du din Stina för en sup i Yokohama,
det är slarvigt, men mänskligt, så sjung hej å hå!»

Mærk igen dobbeltspillet: døden «hardhänt, men hederlig», udskejelsen «slarvigt, men mänskligt». — Og et mere demaskeret udtryk for al jordelivs bestemmelse, dets forbandelse og forjættelse pa een gang:

«Det är en nåd att svår och lång
vår väg, o Gud, du gjort,
att all vår gång blir tunga steg
mot evighetens port.»

De fattige skæbner synger ofte i hans digte, dem man vil kalde «sociale». De er mere end sociale i den forstand, thi de har altid paa een gang noget ejendommeligt særpræget og noget typisk i sig. Smukkest blandt dem er maaske «En gamling» med denne ydmygt stille optakt:

«Jag fick bröd, men jag vet icke huru,
det kom liksom ovanifrån.»

Eller «Sista natten i Paindalen, — sjeldent er fattigmands dødsleje skildret mere gribende og sandt, mere brutalt og ømt.

Man kan ved læsningen af digtene nok finde klange fra andre, baade *Fröding* og *Karlfeldt* og *Kipling*. Men ikke mere end klange. Det personlige format er altid udfyldt. Noget sammenfattende om hele hans værk kan vanskeligt siges. Men i opgørets nat siger David Ramm bl. a. «*jag är ingen filosof, utan bara en syndare.*» Vi véd, at *det* var menneskets menneskelige sandhed for Dan Andersson; det har ofte faaet et

mindre direkte udtryk end i denne linje, men det stod altid som baggrund og maalestok. Hans værk trænger ikke til nogen undskyldning for de, lad os bare sige mange, forsyndelser mod formen. Thi det, som sprængte den, var kvalfuldt liv langt indefra. Det maa vel ofte tage sig fremmed ud, hvor det aabenbares for dagens lys. Men om vi lemper sætningen lidt efter vort behov «kanske er jeg filosof (digter), men først og fremmest er jeg synder (menneske)», da har vi muligheden for at tage dette ejendommelige værk helt alvorligt.

Marcus Lauesen.

DR. E. F. B. HORN
ET HUNDREÅRSMINNE

AV sogneprest EUGÈNE HANSSEN.

Erik Frederik Barth Horn fødtes i Mandal 29. oktober 1829. Han blev student fra Trondhjem 1848; teol. kandidat med laud 1854; timelærer ved Drammens latinskole og lærer ved Strømsø borgerskole 1855; 1858 lærer ved Asker seminar. 1867 res. kap. Store Nes, 1875 garnisonsprest i Horten. 1882 garnisonsprest i Oslo.

Dette er den rent ytre ramme. Vi begynner å skimte mannen selv og det som videre blev og står så særpreget ved denne, jeg vover å si, eiendommeligste presteskikkelse vi har hatt, når jeg minnes, at han allerede i 1851, altså 3 år efter sin studenteksamen og så 3 år før sin teologiske eksamen fikk «Accessit» for sin besvarelse av Universitetets filoofiske prisopgave. «Å utvikle betydningen av de gamles forestillinger om gudernes misundelse» — i parentes bemerket en nokså eiendommelig og karakteristisk prisopgave, som han også senere kunde more sig over med tilføielsen, «den unge manns besvarelse har såmen også ofte moret mig selv». Samme år (1854) da han tok sin teologiske eksamen, fikk han prisen for sin besvarelse av den teologiske prisopgave: «En fremstilling av 1ste Johannes's brevs tankegang og formål.»[1])

Hans filosofiske lægning og interesse, som han bevarte til det siste, sammen med et fint barnesinns dype vurdering av Kristi evangelium smeltet hos Horn slik sammen, at det alltid kom høitid og vigsel over stundene, når den lille krets vi var hadde våre møter med ham eller hos ham.

---

[1]) 1861—62 fikk han off. stipendium for å studere filosofi i Tyskland. 1866 konkurrerte han om en ledig lærerpost ved Kjøbenhavns universitet. 1867 tok han filosofisk doktorgrad ved Oslo universitet på sin avhandling: «Om begrepet Ære».

Hans forfatterskap begynte tidlig; allerede i 1849, altså året efterat han var blitt student, utgav han et teaterstykke: «Evige løier. Burlesk dramatisk skisse i en akt». Det har ikke lykkedes mig å få fatt i det og han har aldri talt om det, utvilsomt fordi han har funnet det best tjent med å forbli anonymt, men det har nok båret preg det også av det lune humor som ofte kom frem, også når han gjerne hver søndag efter gudstjenesten i Garnisonskirken møttes med Ibsen ved universitetsuret og jeg fulgte de samtaler og diskusjoner som da fant sted om de forskjellige livsspørsmål. Da kunde han overfor den stive og stramme dikter og dennes ofte avgjorte noget selvsikre og spydige svar ripostere med en lunefull og treffende bemerkning.

Det er nok dessverre bekjent, at Horn meget tidlig fikk det stempel på sig, at han var en «liberal» teolog, og det i den forstand at han var en som angrep kristendommens fundamentale sannheter, og han står kanskje ennu for manges bevissthet som en sådan. Dette er meget uberettiget. Vi skal visst ha vanskelig for å finne en norsk presteskikkelse som har arbeidet så meget for å få almenhetens øie og sinn oplatt for kristendommens åndelige verdier, og ingen i hans samtid tråtte så ofte frem offentlig for under tidens store åndelige brytninger å påvise kristendommens sannhet, indre verdier og betydning for det hele folkeliv.

Når man tar sig til å sette op en fortegnelse over hans skrifter, får man et levende inntrykk av hvor det lå ham på sinne å hjelpe vårt folk til et dypere syn på livet og livsverdiene nettop i kristendommens lys.

Man kan næsten ikke fatte, hvorledes han har vunnet tid til all denne produksjon, og det vil bli ufattelig for den som ikke har stått ham personlig nær.

Det vilde ta for megen plass her å gi en fortegnelse over denne hans produksjon.

Fra 1868—1898 utgav han 28 større eller mindre verker. Av disse er et verk, 4 foredrag som han i 1871 holdt ved Uppsala universitet om «Forskjellige åndsretninger i Norge.» Likeledes et foredrag sammesteds som i 1879 utkom i svensk oversettelse under titelen «Judarnas sissta strid». I 1896 tolv forelesninger over tro og tenkning. Det kan vel ikke godt, for

plassens skyld, gis nogen full fortegnelse over dette hans forfatterskap, men jeg vedlegger en slik fortegnelse om «Kirke og Kultur»s redaksjon skulde finne at den i «petit» kunde få plass for den et sted i bladet. Men det er et par ting som må nevnes, fordi det best orienterer oss i den «radikalisme» og «liberalisme» tiden beskyldte ham for og som han fikk sittende på sig.

1875 utgav han en bok «Forsoningen og Retfærdiggjørelsen». — Han har selv uttalt om det at behandle dette spørsmål: «Å røre ved et så hellig punkt som forsoningslæren har alltid sine betenkeligheter, især når man efter omhyggelige studier er kommen til det resultat, at læren trenger til inngripende modifikasjoner. Oftere har jeg tenkt, at det kanskje var rettest å la alt fare og bli ved med det gamle nedarvede. Allikevel er det uavviselige opfordringer hos mig til i Guds navn å fortsette. Når jeg engang har fått øiet op for hvorledes den nedarvede teori dog ennu kun ufullkomment kongruerer med og gjengir skriftens utsagn og antydning; når jeg ser, hvor mangelfull den antropologi er, hvorpå teologerne bygger sitt system; når jeg endelig, så at si, hver dag erfarer, hvor liten klarhet og enighet der er selv blandt den gamle teories venner angående viktige punkter — f. eks. forholdet mellem forsoningen og rettferdiggjørelsen, da kan jeg ikke la være å fremkomme med et litet bidrag — efter evne til mulig belysning av spørsmålet. De som mener, at alt bør være ved det gamle, har de selv full klarhet for sig? Man vil jo ikke vedkjenne sig nyevangelistene. Og dog er nyevangelismen den troskyldige konsekvens av den tradisjonelle forsoningsteori.»

Som vi nedenfor skal se, fikk hans bok en meget hård behandling her hjemme, en behandling som den beskjedne og stilfarende mann tok sig meget nær av, især da det var den som satte det merke på ham, som han siden alltid beholdt og som på flere måter gjorde ham til en noget ensom mann, som bare i en liten krets ham samlet om sig — en krets som alltid vil bevare minnet om *ham* og det vi fikk i inderlig takknemlighet — bar frem sine dypeste tanker og sitt rike sjelsliv og drøftet de mange store livsspørsmål. Det var her mellem forståelsesfulle mennesker han vilde vinne den dypere klarhet, som var ham selv et livsbehov.

Men tilbake til boken og kritiken. Boken fikk i det hele en gunstig mottagelse også utenfor Norge, noget der gjorde ham glad og var ham en opmuntring — og han tillegger — «efter all den anstrengelse jeg har hatt både for selv å komme til klarhet i saken og for å gjøre mig forstått.» Men at han følte sig såret over den behandling han fikk her hjemme fra et hold han minst hadde ventet det av, fremgår av tilføielsen han gjorde til det ovenanførte: «De fleste har vist en velvilje under lesningen, så de ikke har søkt efter knagger å henge sin hat på, men har vært tilbøielige til å ta alt, enda sådanne punkter, hvor de ikke har kunnet være enige, op i den beste mening. Hvad jeg ennu har trodd å savne hos de fleste av mine lesere og bedømmere er en *forståelse av bokens logiske deduksjon* fra første grunn av. Men dette er nu også det vanskeligste, som man først vil kunne tilegne sig, når der vågner en sterkere trang til en fornyet undersøkelse av «*menneskets natur*».

Denne hans bemerkning er spesielt rettet mot den da nys utnevnte professor i dogmatikk, Fredrik Petersen, som i Luthersk Kirketidende hadde skrevet en omstendelig og skarp kritik over Horns bok og hvori han helt hadde misforstått Horns uttrykk «bokens logiske deduksjon» hvor synden og forsoningen er forutsatt som *fakta*, der ikke lar sig a priori konstruere og kaller det hele en *spekulasjon.* Det er karakteristisk for Horn at han om dette sier, at det ikke er stort bedre enn når Arvesen i sin tid kalte Casparis studier over dåpsbekjennelsen «spekulasjoner i gamle bøker».

Horn utgav så i 1876 et svarskrift som av mange grunner fortjener opmerksomhet. Den er å få i Universitetsbiblioteket og bør leses.

Den vesentligste anklage professor Petersen hadde rettet mot Horns bok var den forbausende påstand, at han ikke har hatt det rette syn for *Guds hellighet* hvad forsoningsspørsmålet angår. Horns hele utgangspunkt i motsetning til det sedvanlige juridiske moment, var jo nettop å fremheve det etiske — straffen dypere sett identisk med den onde vilje som går forut for handlingen. Den gamle dogmatik hadde den samme opfatning av Guds straff som av den borgerlige straff, at den nemlig likefrem utsonede forbrydelsen. Ligger deri det rette

og dype hellighetsbegrep? spurte Horn. En forbryter som har utstått sin borgerlige straff, f. eks. visse års tukthus, er, når han kommer ut igjen, en med samfundet utsonet mann, enten han så fremdeles har det forbryderiske sinn eller ikke. Blott at han har utstått straffen. Efter den gamle teori anvendes dette på forsoningen således, at når det tilbørlige straffekvantum er lidt av Kristus, så at han altså er død for våre synder, så er dermed vår synd utsonet, d. v. s. så er dermed alle momenter og betingelser for en utsoning tilveiebragt. Finner man nu dette så etisk? Jeg finner det snarere juristisk og utvortes, men ikke etisk. Den stedfortredende straffelidelse hører med; men jeg finner ikke det er *nok;* dermed er ikke alt tilveiebragt som hører med til en forsoning. Der tilhører et etisk moment i oss selv. Det er Gudsbilledet som det nærmest gjelder.»

Dette er grunnlaget som han så fører videre; men derom må jeg henvise til hans skrift.

Eiendommelig nok var Horn omtrent den eneste, som med almenheten for øie og for den holdt offentlige foredrag for å orientere den under tidens mange brytninger også på det religiøse område.

Bemerkelsesverdig er for det første en artikkel han skrev i 1883 i et Osloblad om «Luthers betydning for senere tiders kulturliv» — senere utkommet i bokform sammen med andre foredrag. Han avslutter artikkelen med å si: «Når jeg i en åndelig kamptid som vår, hvor kritikken rammer og sårer på de mest uventede punkter, drager Luthers billede frem, vet jeg vel, at dette ikke lengere vekker nogen sympati eller blir forstått som tidligere .... Men man må, som jeg har forsøkt, vel sondre mellem hvad han var som personlighet og hvad han var som teolog. Alle de *konsekvenser,* han i siste egenskap kunde drage av sitt prinsipp, rettferdiggjørelsen av troen alene .... lider under den tids kantethet og utvorteshet i logikken. De tilhører hammen, det ytre skal, den uskjønne, grove klædning av hans personlighet. Denne selv hadde en edel kjerne av enestående verd og fruktbar betydning. Sett i lyset av hans fromme ærlige personlighet vil den paulinske sats, rettferdiggjørelse av troen, få en høi, kultiverende betydning. Den er den sig evig foryngende protest mot blendverk

og skuffende skinn, mot affektasjon i alle skikkelser, mot alt uekte, mot alt hvad der glimrer uten å være virkelig guld, i kunst, politikk, videnskap, kort i alt menneskelig idrett.

1883 holdt han i Studentersamfundet foredrag over Bjørnsons drama «Over Ævne». Leserne husker nok at dramaet handler om miraklene og deres mulighet og spesielt om en bønnekjede kan helbrede: slik som dikteren mener kristendommen hevder. Det hørte med til de angrep på kristendommen Bjørnson dengang var så sterkt optatt med. Det er karakteristisk for Horn, at han straks gikk til Studentersamfundet med sitt foredrag, hvor han på sin vanlige måte saklig og som den fint kultiverte mann han var påviste, hvor det hele hang i luften. Representerte presten Sang noget, så var det kanskje visse kretser, men slett ikke kristendommen. Presten Sang var ingen representant for kristendommen, men en blott og bar opkonstruert figur.

1892 holdt han likeledes i Studentersamfundet efter opfordring et foredrag over Arne Garborgs «Trætte Mænd»; karakteristisk for Horn er det, at om enn Garborgs bok kom som en stor overraskelse, søkte han å holde Garborgs egen person ganske utenfor, men kun drog frem de muligheter til noget, som boken gir og søkte å påvise deres verd og vekt. Foredraget er iøvrig så betydelig og lærerikt, at det bør leses av alle fordi det både har interesse i og for sig den dag idag og fordi det godt kan stå som et levende billede av den mann som holdt det. I september 1891 skrev han en artikkel «Menneskens søn». Den fremkom i anledning det store billede av Skredsvig med denne titel, hvori var innlagt en hel livsanskuelse, en eiendommelig av tidsånden båren religiøs opfatning, at hvilken som helst «lægpredikant kan sies å være «menneskesønnen», en opfatning som ganske vist er meget utbredt. Da Horn mente, at den indirekte er fremhjulpet av visse mangler i den hidtige religionsundervisning og dessuten er en forvanskning av det virkelige, fant han å burde påvise forvanskningen og følgene av den. Men her som ellers den samme fint dannede mann og den interessante måte hvorpå han påviser utskeielsene i denne fremstilling av «Menneskens sønn» og følgene av den. Den fortjener mere enn bare å bli stående i en bokhylle.

Jeg henleder bare opmerksomheten på en artikkel om «Spiritismen og dens avsløringer». Den fortjener nok også å bli lest idag.

Det er nok bekjent, at der alltid var stor tilstrømning til Garnisonskirken hver søndag — og det med grunn. Der er jo utgitt prekensamlinger av Horn og derav vil man lett forstå hvorfor det var så — enkelt, klart og centralt, og leggende alt inn i det personlige og anvendt på det daglige liv. Det er karakteristisk for den ellers så spekulative og filosofisk anlagte mann. Men så var også alt så gjennemtenkt — kanskje det er rettere å si, så «gjennemlevet» før han bar det frem på prekestolen. Han skrev aldri sine prekener. Han hadde med sig på prekestolen et ganske lite papirstykke hvorpå var optegnet nogle hovedmomenter; men hvor det alt var gjennemarbeidet inntil minste detalj og derfor, når det bares frem ansikt til ansikt med de levende mennesker, i beste forstand så barnlig enkelt og dog så dypt og fint.

Der er en side hos Horn som visst ikke var eller er så alment kjent, men som forklarer meget av hvad der særpreget både hans skrifter, hans forkynnelse og hele hans personlighet. Han var meget musikalsk. Og dette ikke bare slik, at han interesserte sig for musikk og kunde «spille godt». Det er vel få som har rede på f. eks. at Horn i 1858 i Ill. Nyhetsblad skrev 3 lange artikler om musikk («Nye Tanker om Musik»), en artikelrekke som ikke er en legmanns almindelige betraktninger over musikk, men en inngående behandling av Händel, Mozart og Beethowens musikk og disse komponisters særpreg og betydning i en studie over musikken som virkelig er «nye tanker» og som både musikere og andre vil ha stort utbytte av å studere. Det var især Beethoven som optok ham. Det hendte en søndag da vi gikk sammen fra Garnisonskirken, at jeg merket, at det var noget han var sterkt optatt av; for han var så taus og så «innadvendt». Så kom det endelig, men stille og lunt som alltid. «I natt har jeg hatt en lang forhandling med Beethoven om hans sonater og spesielt en hvor jeg synes at han har gjort brudd på ideen. Men endelig fikk jeg forklaringen og forståelsen av tanken eller ideen og vi blev enige. Det var en berikelse å få denne forståelse.» Og så gikk der et lysskjær over hans ansikt.

Når man hadde oplevet slikt med ham, forstod man også følgende: Han hadde en dag sendt bud, at han til opgitt klokkeslett ønsket å komme op til konferanse om et spørsmål som var drøftet før. Han kom også til fastsatt tid og skulde gå igjennem stuen inn på mitt kontor. I stuen stod et piano. Da han så det, gikk han straks dit bort og satte sig til å spille. Han blev sittende og spille i 10 minutter minst og der skaptes en underlig høitid i stuen ved det. Da han var ferdig, reiste han sig, tok sin hat og gikk ut uten å mele et ord, men over hans ansikt lå der et lykkelig smil. Saken han var kommet for blev ikke berørt. Den glemte han.

Der var i Oslo en større begravelse — såvidt jeg minnes var det en av våre bispers — og en rekke prester i ornat fulgte op mot Vår Frelsers gravlund. Horn og undertegnede gikk sammen. Han var svært taus den største del av veien til vi var nådd til inngangen til gravlunden. Så kom det stille: «Tro; vi skal tro; ja. Men kan det bære, at vi sier vi har tro og vi fastholdt den. Nar livspåkjenningen kommer, og når døden kommer — kan vi så bæres av det at vi har trodd og har sluttet oss til «troen, den kristne tro? — Så blev der svart: Nei vi bæres ikke under livets og dødens forhold av å ha trodd. Med troen har det sig vel så, at vi stadig ved hvert nytt livsforhold, som overfor døden, må tro pany! — Ja, det er sandelig en betydningsfull ting å prøve sig på. Og så blev han stående bomstille, så hele likfølget stoppet og vi måtte få ham i bevegelse igjen. Men han var ikke lengere i begravelsen til bispen. Han tenkte for sig selv og på den dag han selv skulde stå for døden. Da det lakkede dit med ham selv senere, da lå han som et barn i sinn og sa: troen må stadig fornyes.

Man forstår lettere hvorfor denne presteskikkelse kunde gi den skare som stadig flokkedes om ham i Garnisonskirken det som gjør at så mange idag minnes med takk hvad de fikk.

Men vi, den lille flokk som hørte til den engere krets som stadig sanmledes med ham og om ham, vi vet best hvad han var, hvad han ga og hvad vi fikk. Og for oss ligger det nær å bruke om ham det kjente ord: «Vi ser efter ham og takker Gud fordi vi møtte ham på vår vei; vi ser efter ham og sier: «Lux æterna luceat eo, Domine.» *Eugène Hanssen.*

HORNS SKRIFTER

1. Anonymt 1849. Evige løjer. Burlesk dramatisk skizze i een Act.
2. Chr. 1860. Kort omrids av sjælelæren.
3. 1864. Let fattelig fremstilling av den luth. lære om naademidlerne.
4. 1867. Tro og Tænkning, en indledende undersøkelse.
5. 1867. Begrepet «Ære», avh. for den filosof. doktorgrad.
6. 1868. De skjønne kunster i deres forhold til religionen. 10 populære foredrag.
7. 1868. Oversigt over Literaturhistorien siden Reformationen.
8. 1870. Den unge Konfirmand.
9. 1871. Forskjellige aandsretninger i Norge. 4 foredrag ved Uppsala Universitet.
10. 1873. Grundlinjer til en teori om straffen.
11. 1875. Forsoning og Retfærdiggjørelse.
12. 1876. Belysning av nogle Dunkelheter i Forsoningslæren.
13. 1877. Mennesket og Moralen.
14. 1879. Hvorvidt kan der gives nogen definition av Sjælen.
15. 1879. Judarnas sissta strid.
16. 1881. Om Personlighetsbegrepets rette Omfang.
17. 1883. Bjørnsons «Over ævne».
18. 1884. Bemærkninger til Carn's Skrift: «Vergleichende Psychologie.»
19. 1885. Indbildningskraft og Phantasi. 4 populære Foredrag.
20. 1885. Periodicitetens Betydning for Herbert Spencers Philosophi.
21. 1886. Om Muligheten af en systematisk Ethik paa positivistisk Grundlag.
22. 1887. Prækensamling.
23. 1888. Fritænkeriet i vor Tid. En oversigt.
24. I theol. Tidskrift (norsk) 15 artk.
25. » » » (dansk) 8 artk.
26. » » » (svensk) 2 artk.
27. 1889. Naturvidenskap og Kristendom.
28. I hvilken henseende bør Kristendommen reformeres.
29. 1890. Guds styrelse og Menneskets frihet.
30. 1891. Om Sekterne i vor tid.
31. 1892. I Dagens strid.
32. 1894. Tidstanker.
33. 1896. Tolv Forelæsninger over Tro og Tænkning.

I Folkevennen forskj. artikler.

I Ilustr. Nyhetsblad 1858, 8 og 9. Nye Tanker om Musik 1859. 10 og 11. Om selskabelig underholdning.

I Ny Illustr. Tidende 1878 nr. 12 1879 nr. 3, 7. 8. 10.

I Dansk Tidsskrift 1869 II 219—233.

LITTERATUR

Im Westen nichts neues. Av *Erich Maria Remarque.* Propylaen-Verlag, Berlin 1929. 287 sider.

Boken er to ting: tendens-skrift og kunstverk. Men dens høieste kunst er at tendensen er i den grad formælet med kunsten, at man synes det hele er bare ekte liv. Som propaganda er dette en helt ny form, en form i pakt med kino-tidsalderen. Her er argumentene billeder og billedene er argumenter. Det hele er overdådig, man er viljeløs fredsvenn med det samme man har lest boken.

Som «roman» er den også merkelig derved at den ikke har nogen historie innflettet, ingen intrige, ingen knute, ingen «kjærlighet». Den lar bare livet og døden utfolde sig. Og dog er der både avveksling og stigning i boken. Der er humør-partier innimellem så man ler høit. Og så forferdelig det enn ellers er hele tiden, så vokser det allikevel, blir dypere, veldigere, totalt. Men aldri grotesk, aldri platt gresselighet. Boken er vel kunstnerisk uten sidestykke i litteraturen. Og det samme gjelder dens sukcess. Mitt eksemplar er av 575de tusen. Man forstår det når man har lest, at slik måtte det gå. Remarque kommer til å gå verden over på et halvt år. Lekende og lett besettter han ens stemningsliv og viljeliv.

Og dog er jeg i tvil om bokens v a r i g e virkning. Bertha v. Suttner agiterte mer åpenlyst, mer utilhyllet, — men virket hun ikke tross dette (eller på grunn av det?) meget l e n g e r e? Det er merkelig, men det virker ikke så varig når man maler gru. I øieblikket føles det mer enn nogen argumentasjon, mer enn nogen overbevisning. Men gru holder sig ikke. Der er ikke karakter-makt i den. Man kan si at idéer er kjølige, men de har seig spirekraft. De kan overvintre. Det kan ikke gru. Og Remarque argumenterer idéløst, han eneste argument er m e n i n g s l ø s h e t e n. Atter en underlighet ved mennesket: meningsløshet er ikke avgjørende for oss. Gru glemmes og meningsløsheter gjentar sig. Ingen av disse vil kunne hindre krigen. Derfor tror jeg ikke at Remarque blir varig i sin virkning, jeg tror ikke han bør få Nobelprisen.

Men han har i ø i e b l i k k e t den virkning at han skaper stemning, psykisk stimulans til fredsidéen, han er et følelsesbål midt i gjentagelsenes kjedsommelighet innen fredsverdenen ellers. Men de som kommer til å bære idéen videre frem, blir nok like fullt de gamle utrettelige og de nye overbeviste.

Den som kan bør ubetinget lese den t y s k e utgave. Noget av bokens liv er dens tyske sprog. Ved stikkprøver i den danske utgave har jeg konstatert enkelte rene idiotismer (f. eks. albern = kvindeagtig!), og har man først kjent den saftige sprogtone i originalen, blir oversettelsen uundgåelig flau.

Eivind Berggrav.

Hans Nilsen Hauge. Av dr. *V. H. Günther.* Christophores-Verlag, Neumünster 1928. 288 sider.

Det er en utrolighet som grenser til en skam at den norske kirkehistorie i de siste, ellers så fruktbare år, totalt har forsømt Hauge. Vi har Bangs gamle bok, som trykkes op igjen stadig vekk, men den er da så dogmatisk stiv og så ujevn i stoffet. B j ø r n s o n sa engang til Alfred Hauge: «Ja, tenk, jeg har virkelig læst Bangs bok om Deres bæstefar! — — — Der finnes ikke billede i den.»[1])

Vel, Bang har den ære at han overhodet tok opgaven op. Han er vel, tross billedløsheten, den mann vi skylder at vi fikk trang til å få Hauges billede frem. Men siden har man satt sig på Bang og ment at der satt man godt nok. På sett og vis var det en ulykke — for forskningen — at vi fikk J. B. Bulls herlige fantasibok, Bangs rene motsetning, og dog i alt saklig bare Bang opigjen.

Man skulde trodd at Bulls sukcess og den stadig økende utnyttelse av Hauges skikkelse vilde stimulert forskningen. Men nei. Bare en sådan ting som at det veldige kildemateriale i den 10-årige rettssak aldri er nyttiggjort, aldri gjennempløiet! Det er dette som er det utrolige — i en tid som ellers går til kildene og rensker op i den utrygge overlevering. Vi har lenge trengt en solid gjennemforskning av Hauge!

Og skammen er ikke langt undav. Ved påsketider offentliggjorde en av de yngre profanhistorikere i arbeiderpressen førstegrøden av sine Haugeforskninger — ouvertyren til et større verk om den religiøse folkehelt. Her mangler det ikke på revolusjonært syn; like til Hauges etiske karakter blir der her lagt torpedo under. Det er straff som fortjent for norsk kirkehistorisk forskning, at Hauges minne nu skal preges av marxistisk historiesyn.

Ikke lite beskjemmende er det heller at en tysker skal være den første til å ta op utgivelsen av en solid og jevn folkebok om Hauge. Dr. Günther har levet 25 år som prest ved den tyske menighet i Oslo, og hans statelige Haugebok er en stor honnør for hans kjennskap til norske forhold. Helt henvist som han har vært til hvad norsk kirkehistorie har lagt frem, og avskåret fra kildegranskning, er det ikke å vente at han kan bringe nytt stoff eller kritisk prøvelse av det gamle. Men her er da iallfall for første gang det foreliggende materiale virkelig samlet og u t n y t t e t. Og helt ny og selvstendig er innrammingen. Hauge er satt i historisk linje. Fremfor alt er haugianismen og den senere indremisjon satt i organisk forbindelse med hverandre. Det er et stykke ny norsk kristenlivssaga vi her får fra tysk hånd for første gang!

Eivind Berggrav.

[1]) Det utelatte er for impulsivt og vilde bli urettferdig ved å settes på trykk.

Etapper. Av *Sigrid Undset.* H. Aschehoug & Co. 1929. 249 sider

Både tittel og forfatternavn er her litt vill-ledende. De lover oss noget annet enn vi får. Til forklaring av tittelen heter det i forordet at de artikler og essays som er samlet her «representerer etapper

som jeg har passert». Man venter da noget som markerer trinn i en utvikling, gjerne også i et brudd, — men noget slikt finnes slett ikke. Det av pressen opskrytte slutt-stykke: «Strømmen tyner», som skulde være fullt av selvbiografisk ynde, hører også til det tynne. Der er overmåte lite i hele boken som kaster lys over et fenomen som — det har hun tenkt rett i — vilde vært så interessant som Sigrid Undsets etapper.

Men det er heller ikke kunstnernavnet Sigrid Undset som uten videre hører hjemme på denne boken. Hun burde forbeholde dette navn til sine dikterverker. Det lar sig ikke nekte at en av gåtene ved henne er den enorme forskjell som der er mellem hennes romaner og hennes resonnementer. Aller rarest er det at i romanene kan hennes personer også resonnere — der er sjelden noget klikk i logikken. Men hvor hun selv gir sig ut på det resonnerende gebet, kan det bli ubehagelig vaklende og ugreit. Og s t i l e n — som i romanene flyter, om enn bredt og langsomt ofte, — den er i artiklene sommetider full av revesakser, vi jumper op i dem og kommer ikke løs fra dem uten hodepine. Les f. eks. side 99: «Charlottes sympati for det utpræget virile gjør henne retferdig mot den mann der vil ofre sin egen og sin elskedes lykke for det mål som det gjør henne retferdig mot koneplageren og kvinneforakteren.» Det er jo til aspirin![1])

Men når man først har forsonet sig med at boken bare svakt representerer både de åndelige etapper og dikterdronningen selv, så er der jo adskillig å lese. Hun har en lubben tyngde av moderhånd når hun gir en klask her eller der. Er man enig med henne, gotter man sig. Men så har hun akkurat samme brede selvsikkerhet i næste øieblikk hvor hun er hinsides logikk eller virkelighet. Heldigvis er der mindre politikk og propaganda i denne boken enn i de forrige artikler hun har utgitt. Her er nu fremfor alt den bok i boken som heter «Tre søstre» (fra 1917). Det er en yndig gjenfortelling, men også den svekket av at forfatterinnen ikke er h e l t hverken det ene eller det annet av de ting hun her gir sig av med å være: diktende gjenforteller — kildegransker — og resonnør. Disse tre hakker inn i hverandre stadig vekk. Der mangler s t ø p n i n g.

Samfundsreformatoren plukket ut fra diktningen kan imidlertid gi mange ypperlige støt til ens tenkning. Fruen er en ram og uredd reaksjonær i mange av tidens «fremskritts»-saker. Hun avskyr å

---

[1]) Er det for å markere en sproglig «etappe» at hun i en artikkel fra ca. 1910 (s. 28) taler om «skomakeren som forsåler mit skotøi»? — Fra hennes 4-årsalder må det vel skrive sig når hun komparerer: gjemt — gjemtere — gjemtest («De gjemteste bygdene» s. 29). — Fra urettede middelskolestiler er vel etapper som disse: «mangfoldige ganger så mange end ellers» (s. 176) — «vi blev så lutende lei av kålen t i l s i d s t at vi spiste den t i l s l u t t....» (s. 28). Denslags etapper er imidlertid ikke noe å opbevare for den litterære verden.

sette barn inn i seksuelle spørsmål. «Man undres på hvad en mann som presten Bronté vilde føle ved å stifte bekjentskap med vår tids pedagogiske diskusjon om hvordan foreldre og lærere bør gå frem for å voldta barns fortrolighet.»

Hvad hun sier om den lette adgang til skilsmisse som suggerer frem selve skilsmissen og opløser ekteskap som ellers vilde holdt, er så enkelt og sterkt at det burde slå igjennem selv hos tykkhudede frihetsforkjempere. «En såpas lett adgang til å opnå skilsmisse som vår nuværende lov byr, utelukker for langt flere mennesker muligheten av å opnå et lykkelig ekteskap . . . . Den som ser på forholdene herhjemme i den siste tid, uhildet av de ferskeste fordommer, må innrømme at vissheten om den forholdsvis lette adgang til å bli skilt, i talløse tilfeller virker som e n d ø r, det alltid trekker f r a.»

— Og hvad ligger der ikke av varm livserfaring i en sentens som denne: «Mannens del er først og fremst å ta livets konsekvenser, kvinnens først å lempe sig efter dets inkonsekvenser.» Humor og patos er forenet i det lille visdomsord: «Enhver kvinne som blir en god mor, blir mer enn de fleste ministre, for hun er uerstattelig på sin plas, og svært mange ministre kunde med fordel erstattes.»

Så kan der dukke op, uventet, midt inne i et avsnitt om forelskelse og hygiene, en blomst, en linnea som denne: «Å gå en god morgentur før man begynner dagens arbeide anbefales med rette som en ypperlig, helsestyrkende vane, — få later til å tenke på at for karske sjeler kan det være en like forfriskende og styrkende vane å be morgenbønn.»

Således kan man ikke m e n n e s k e l i g felle nogen éntydig dom om denne boken, dertil er den for meget op og ned. Men kunstnerisk er den til siden av Sigrid Undsets kongevei.

Eivind Berggrav.

I Jesu Navn. Av *Jens Gleditsch.* (Gyldendal Norsk Forlag 1928).

Vi som er Gleditschs disipler fra ungdommen av, tar med ærbødighet imot en ny bok fra hans hånd, — først, fordi han, og det, han har gitt oss, har betydd så overordentlig meget for oss, dernæst, særlig nu, fordi vi sier oss selv, at vi herefter kanskje ikke får så meget mere fra ham. Derfor tror vi på forhånd gjerne, at denne hans postille vil bli oss en kjær og betydningsfull gave.

Der er to ord, som stadig vender tilbake både i denne boks tekst og i prekenenes overskrifter (boken mangler merkelig nok innholdsangivelse); det er «ånd» og «makt». Jeg er tilbøielig til å tro, at dette henger sammen med brytningene i bokens tilblivelsestid: det der har vært spørsmål om, var på bunnen av det religiøse opgjør nettop vissheten om Jesu Kristi ånd og dens makt, nettop seieren over materialismens og brutalitetens uåndelige voldsomhet. Den dag idag kjempes der om det, det sees særlig klart i politikken. Men her er svaret, det eneste holdbare, den faste grunn dette: innover, nedover, i dypet, i inderligheten, der lever livet.

Dette er visstnok én av disse prekeners grunnforutsetninger. Forøvrig bærer postillen ikke mindre enn f. eks. Andaktsboken stemplet av Gleditschs ånd, først og fremst hans sterkt karakteristiske stil, der-

næst en dypsindig og åndfull billedtale, hvori bibelske ord og kjente sannheter ofte glimter plutselig frem i nytt lys, og endelig en forunderlig lavmælthet eller stillferdighet i anslaget eller tonen. Der er neppe noget som er den fjernere enn «store ord». Det er atter tonen fra det dype, lønnkammerets tone, den faste, klare, kritisk avstemte og nøie rensede tone, den som med føie og rettelig e r kammertonen for ethvert religiøst anslag nutildags.

Det hender jo ikke sjelden, at en taler eller forfatter i sin karakteristikk av nogen eller noget annet samtidig karakteriserer noget av sitt eget, eller sig selv eller endog sin hele samtids egenart i en eller annen henseende. Og har ikke Gleditsch gjort det i følgende linjer: «Guds Rike er en åndelig makt, som vi merker ...... Vi merker den, skjønt den er u n d e r t i n g e n e nu som dengang. Den har den egenskap, at den tar fatt inneni, den ligner flodbølgen som løfter et skib ...... Når jeg taler derom, vil jeg helst tale ganske stille, som man taler om en stor, dyp hemmelighet».

Ja, således taler Gleditsch. Hvor mange, som har øre for denne lønnlige klang, denne Schubertske melodiføring, vet jeg ikke. Mange vil visst ennu si, han taler for abstrakt og er vanskelig å forstå. Men det er sikkert, at der hvor klangen forstås, der klinger den dypt og lenge.

Jeg har tatt boken og stillet den i hylden sammen med Heuchs, Jansens, Klaveness's og Johs. Johnsens prekener, og jeg har den tro, at den vil komme til å bety ikke mindre for norsk kristenliv enn disse.

C. Egeberg Traaen.

Orestien av Aischylos (1926), **Tragedier av Euripides** (1928), oversat av *P. Østbye.* (Gyldendal Norsk Forlag)

Med en vitalitet og energi som ikke er sedvanlig hinsides aldersgrensen, fortsetter rektor P. Østbye sine oversettelsesarbeider fra gresk litteratur. Efter å ha fullført Homer-oversettelsene, gikk han straks i gang med de tre store tragikere, først Sofokles; i de siste år er to bind med utvalgte tragedier av Aischylos og Euripides fulgt efter.

Aischylos var den eldste og efter antikens opfatning den største av de tre tragikere. Og hans «Oresti» har dessuten en spesiell interesse ved å være den eneste greske t r i l o g i som er bevaret i sin helhet. Den veldige tripeltragedie om Atreusættens forbandelse, hvor brøde stadig avler ny brøde, hvor farens drap på sin datter følges av hustruens mord på sin mann, og dette igjen hevnes på henne av sønnen, som så selv forfølges og jages næsten tildøde av hevnens gudinder, inntil endelig soning kommer istand ved guders hjelp, — alt dette vil være vel skikket til å gi et både rikt og forferdende inntrykk av den tragiske storhet og velde som preger Aischylos' kunst, og tillike av den kompositoriske sikkerhet og koncentrasjon som tragediens første mester var istand til å utfolde innenfor sin nyskapte kunstart.

Men Aischylos i m p o n e r e r mere enn han egentlig i n t e r e s s e r e r. Vår tid iallfall vil interesseres langt mere av m e n n e s k e s k i l d r e r e n Euripides. Hos ham møter vi ikke Aischylos' velde; men vi fengsles isteden av tusen menneskelige småtrekk: Medeas morøm-

het, som plutselig bryter frem midt i villskapen, da hun står parat til å drepe sine barn; den halvvoksne Ifigeneias barnlige pludring med sin far ved møtet i Aulis; den modne Ifigeneias herlige Pernille-intriger under flukten fra Taurernes land; den gamle geskjeftige ammes snusfornuftige prosedyre til forsvar for Faidras syndige elskov til Hippolytos, og hennes klosset velmente forsøk på å hjelpe sitt elskede pleiebarn. Stundom kan Euripides trette oss med lange filosofiske foredrag; når f. eks. i «Hippolytos» kongesønn og slave, dronning og amme, allesammen filosoferer omkapp, da føler vi til sist en stille sympati for Aristofanes og hans harselas av Euripides' dypsindigheter. Men Euripides' mennesker fengsler oss; med dem føler vi oss i slekt; Euripides er så moderne. Det har han vært i 23 århundreder.

— Østbyes oversettelse er i det store og hele ypperlig. Mens tidligere oversettere har latt hensynet til filologisk nøiaktighet dominere på bekostning av oversettelsens kunstneriske valør, har Østbye nærmest tatt det motsatte standpunkt. Han ønsker først og fremst å gi leserne et rikt og levende inntrykk av diktning; derfor gjendikter han mere enn han oversetter, og med stort hell. Særlig i de lyriske partier, hvor han helt har frigjort sig fra originalens versemål, åbenbarer han en formende dikterisk evne og et øre for rytmenes stemningsinnhold, som er likefrem forbløffende, og som gir hans oversettelse en meget høi kunstnerisk verdi.

Mindre heldig er han efter min mening med dialogen, idet han her slavisk følger originalens versemål, den seksfotede jambe. All den stund der består en vesensforskjell mellem vår rytme som bygger på betoningen, og antikens som bygget på stavelselengden, er der ingen grunn til i noget tilfelle å «beholde» den antike rytme i en oversettelse — uten hvor vårt eget øre finner vedkommende rytme særlig skikket for øiemedet (som tilfellet er med eposets heksameter, eller «klageanapæsterne» i tragedien). Og vår seksfotede jambe svarer ovenikjøpet ikke til antikens; denne var et jambisk trimeter, blev altså opfattet som et tredelt, ikke et seksdelt vers, og bød dessuten på muligheten for enkelte jambers utveksling mot spondéer — en fot som vår rytme overhodet ikke kan opfatte; versemålet bød altså på en rigdom og en avveksling som vår ensformig diltende seksfotede jambe absolutt ikke eier. Denne rytme virker bare trettende; den støtter ikke teksten, men virker tvertimot undertiden forstyrrende, og det mere jo livligere dialogen er. Særlig hvor replikskiftet går kvikkest, med repliker på bare én linje, legger denne livløse rytme en direkte hemsko på tempoet; dér mener jeg også å kunne merke at oversetteren selv har følt den som en tvangstrøie, og hatt adskillig besvær med å få det langstrakte ordfutteral tilbørlig fylt. Så meget merkeligere er det at han i alle disse tragedier ikke én gang har latt sig friste til å bryte tvangen; rektor Østbyes øre vilde sikkert med letthet kunne finne den riktige rytme også for dialogen.

Disse innvendinger på et enkelt felt bør imidlertid ikke forringe vår erkjennelse av den veldige verdi av Østbyes arbeide. Med sin dikter-

iske stil og sitt rene, sikre sprog er disse oversettelser av de store tragikere begivenheter i vårt litterære liv. Enn i vårt teaterliv? Nationaltheatret hadde i 1918 stor sukces på en gresk tragedie — «Medea» —, men har siden av ukjente grunner avholdt sig fra ethvert forsøk på å forfølge sukcessen. Skulde ikke nu Østbyes oversettelser kunne lokke både dette teater og andre til å gi den greske tragedie den plass på repertoiret som den fortjener?

Jonas Jansen.

Kristendommen og religionene. Av *Sv. Nordborg.* Lutherstiftelsens forlag. 209 sider.

Det er den prisopgave som ved Universitetets årsfest 1927 blev tildelt H. M. Kongens gullmedalje, pastor Norborg, nu sjømannsprest i New York, har bearbeidet og mere enn fordoblet. Teologer og misjonærer vil ha særlig utbytte av boken. Der kan nok gjøres kritiske innvendinger. Forf. må lære å arbeide mere med sitt sprog for å få det klart og naturlig, og han må lese mere og bedre korrektur. Og boken hadde neppe tapt i verdi om der var anvendt mindre religionsfilosofiske fremmedord hvis betydning selv for jevne teologer er uklar. Og rent saklig kan der nok også gjøres innvendinger.

Men man merker med glede hvor alvorlig forf. har tatt sin opgave, og hvorledes det er ham om å gjøre ikke bare å gi troen og kristendommen sitt, men også å gi de andre religioner sitt og felle en rettferdig og saklig begrunnet dom.

Forf. finner ikke uttrykket kristendommens «absolutthet» treffende, men hevder energisk at kristendommen er den enegyldige og universelle religion, evighetsreligionen, og påviser dens avgjorte overlegenhet over andre religioner, særlig buddhismen og Islam. Han tar kraftig avstand fra den populære forestilling at hedenskap og djevelskap er synonymer, og innrømmer at religionene ofte både er preget av høi etisk idealitet og inneholder verdifulle religiøse sannhetsmomenter. Det prinsippielle forhold mellem kristendommen og religionene uttrykker forf. i ord som disse: «De øvrige religioner må bedømmes som menneskenes vei til den Gud som ikke lot sig uten vidnesbyrd, mens kristendommen vet sig å være Faderens vei til den skyldbundne slekt ved Sønnen.» Han ønsker å gi uttrykk for «den all levende kristendom iboende distansebevissthet fra alle andre religioner uten at det skjer ved en konstruktiv «isolering» fra den øvrige religionshistorie.» «Kristendommen stadfester religionenes h o v e d-tanker: forløsningsproblemet, offer-tanken, midler-tanken og åpenbaringsbevissthet.» Skillet mellem kristendommen og de øvrige religioner blir stående som et k v a l i t a t i v t skille, selv om «religionskritikken fra kristendommens side ikke kan bety den konsekvente reduseren av alt ikke-kristelig religiøst liv ad absurdum. Ennu mindre hevdelse av at de ikkekristne religioner i det hele er Satans verk, illusjon og hybris.»

Åpenbaring betyr at «oververdenen er i livsbevegelse henimot mennesket, religion er menneskets bevegelse — ad høist forskjellige veier — henimot den hellige virkelighet.» Forf. holder sterkt og av-

gjort på et supranaturalt åpenbaringsbegrep, ti i det «er gjemt uoppgivelige verdier for tro, samvittighet og kristelig tenkning. Den egentlige brodd i denne grunnanskuelse er nemlig rettet mot enhver fordunkling av det forferdende at vi ikke kan frelse oss selv.»

Som forf.s sammenstilling av kristendom–buddhisme og kristendom–Islam er instruktiv, så er også hans uttalelser om mystikken av verdi. Han velger som betegnelse for det «metarasjonale» i kristen bevissthet: det uutsigelige. Ti også evangelisk tro eier det uutsigelige, fordi kristendom ikke først og fremst er tydning av livet og verden, men et skjult liv med Kristus i Gud.» Den «mystiske absolutthetsoplevelse» derimot er t a n k e n s d ø d.

Det er anm. en glede å notere at forf. avgjort vender sig mot «den nye overhåndtagende svermen for paradokset». Likeså at han tar avstand fra det «underkristelige» å betone det forargelige så at man i meningsløs tross må bekjenne: credo quia absurdum. Evangeliet er ikke karakterisert ved det prinsippielt absurde, men ved det absolutt uransakelige: Guds kjærlighet i Kristus Jesus.

Med rette hevder forf. at «det er erkjennelsesteoretisk umulig ved religionsfilosofiske midler å vinne frem til en objektiv, almengyldig domsavgjørelse i forholdet mellem kristendommen og de øvrige religioner». Ti den religiøse visshet kan ikke demonstreres. Den som skal vinnes for kristendommen, må personlig bli overbevist.

Endelig skal nevnes som et tiltalende trekk ved boken, at forf. — skjønt avgjort konservativ i sin tenkning — ikke slår sig til ridder over teologiske motstandere ved sterke dommer, men forsøker saklig argumentasjon og beflitter sig på å gjengi motstanderens tanker helt rettferdig. Jeg nevner særlig hans polemikk mot Johs. Ording, hvor det heter: «det må dog sies at hans Kristusvurdering gir et meget bestemt svar på dette religionsfilosofiske grenseproblem: Kristus er den fullkomne midler, utenfor kristendommen kan frelse ikke opleves. Derfor ender hans fremstilling med en fulltonende bekjennelse til kristendommens endegyldighet: kristendommen hevdes som den absolutte religion i betydning av den høiest tenkelige religion. — Derfor er enhver fullkommengjørelse av kristendommens idé prinsipielt utelukket.» Vi er fra konservativ side ikke alltid vant til en så rettferdig fremstilling av motstanderes tanker.

Th. Dahl.

Redaktørens adresse: Tromsø.
Redaksjonssekretæren, Universitetsstipendiat *Sverre Steen:* Nils Juels gt. 3 I, Oslo.